

1849 HADTÖRTÉNETI IRODALMÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSE*

Borus József százados

Népünk hősi múltjának, évszázados honvédő harcainak feltárása során a felszabadulás óta e hősi múlt egyik legnagyobb részét képező szakaszának, az 1848—49. évi polgári forradalom és nemzeti szabadságharc történetéről több jelentős munka jelent meg. Marxista történetírásunk fejlődését olyan alkotások jelzik, mint a „Forradalom és szabadságharc” című gyűjteményes kötet, a Kossuth Emlékkönyv több tanulmánya, Kovács Endrének Bem Józsefről írt Kossuth-díjas monográfiája, — a kisebb tanulmányokat, cikkeket nem is számítva. E megjelent, nemkülönben a készülőfélben levő művek lehetővé teszik, hogy történetírásunk napirendre tűzze nemzeti szabadságharcunk katonai történetének elkészítését is.¹ E nagyszabású feladat előkészítése során tisztáznunk kell mindenekelőtt szabadságharcunk hadtörténetének periodizációját, és az egyes periodusok katonai-hadművészeti problémáit.

Nemzeti szabadságharcunk periodizációja ma niég nincs megfelelően kidolgozva. A hadtörténeti periodizációnak természetesen a forradalom politikai történetén kell alapulnia, de a hadműveletek sokoldalúsága következtében részletesebb periodizáció szükséges. Ennek kidolgozásánál figyelembe kell venni, hogy a katonai események rendszerint csak késéssel tükrözik a politika fordulatait

A tisztánlátás végett először vegyük szemügyre a szabadságharc általános periodizációját. A forradalom és szabadságharc történetének első történetírói feldolgozása Horváth Mihály emigrációban készült nagy műve: „Magyarország függetlenségi harcának története“. A Genfben 1865-ben megjelent² háromkötetes, együttesen közel 2000 oldalra terjedő munka 12 könyvre oszlik. Az egyes könyvek a „függetlenségi harc“ egy-egy szakaszát tárgyalják, s így lényegében ez 1848—49 történetének első, alapos periodizációja. Előző munkájában, a reformkorról írt és Genfben 1864-ben megjelent könyvében Horváth — nem tudni, mi ok-

* Részlet a szerző „A tavaszi ellentámadás megszervezése 1849-ben“ című, készülő disszertációjából.

¹ A Magyar Történelmi Társulat 1949. március 27-i közgyűlésén tartott elnöki székfoglalójában Andics elvtársnő javasolta, hogy alakuljon munkaközösség a katonai kérdés feldolgozására. Sz. 1948. 18. o.

² Második, csak lényegtelen módosításokat tartalmazó kiadása Pest, 1871—72.

ból — részletesen ismerteti a máricusi eseményeket.³ A szabadságharcról írt munkája emiatt teljesen helytelenül 1848 áprilisával kezdődik; az első, „Bevezetés“ címet viselő könyvben a független magyar minisztérium megalakulásától júniusig mondja el az eseményeket. Ez után sorban következnek „A szerb és horvát lázadás kezdete“, „A reactio nyílt fellépése“ című könyvek az első kötetben, mely így 1848 október végével fejeződik be. A második kötet „A dynasztia nyílt háborúja az ország ellen s ennek önvédelme Budapest megszállásáig“ című könyvvel kezdődik, ezt követi az ötödik könyv „Az ország védelme Debreczenből“ címmel, majd a sajtóságos című hatodik: „A márcziusi alkotmányirat s a nemzet válasza.“ Horváth Mihály ebben mondja el a tavaszi hadműveletek lefolyását, a Függetlenségi Nyilatkozat létrejöttének körülményeit, végül Buda ostromát, amivel egyben a második kötet is véget ér. A harmadik kötet — szemben az első kettővel — melyek egyenként 3 könyvet foglalnak magukban — 6 könyvre oszlik. A szerző külön-külön ismerteti „Az orosz interventio“ címen az intervenció előkészítését, majd „Az orosz hadak betörését közvetlen megelőzőt események“-et. Ez után következik „A harc a szövetséges osztrák-orosz hadak ellen Görgey elvonultáig Komáromból“ című kilencedik, és a „Szegeden“ című tizedik könyv. A szabadságharc legutolsó napjaival az „Aradon“ című tizenegyedik, bukásával pedig „A katasztrófa“ című tizenkettedik könyv foglalkozik, mely utóbbiban külön fejezet szól a megtorlásokról.

Horváth Mihály periodizációja meglehetősen részletes, jól szemlélteti az egyes időszakokat, így a harmadik kötetben a bukás drámaiságát, még címeiben is. Hibája éppen részletességében rejlik; a szabadságharc nagyobb korszakai nem látszanak eléggé ebben a felosztásban. Különösen hiányolható ez a Batthyány-kormány időszakának, az áprilistól szeptemberig tartó huzavonának a tárgyalásában, valamint abban, hogy az 1849. április 14 előtti és utáni időszak között nincs világos elválasztás és ez utóbbi túlságosan apró részekre oszlik.

Horváth nagy munkájának, a „Függetlenségi harc“-nak a felosztása még e hiányosságok ellenére is sokkal jobb áttekinthetést ad és jobban kapcsolódik a szabadságharc nagy sorsfordulataihoz, mint a későbbi feldolgozások periodizációja. Gracza György 1894—98-ban megjelent ötkötetes „népszerű“ munkája: „Az 1848—49.-i magyar szabadságharc története“ szerkezetileg erősen szétfolyó összeállítás; adatai és megállapításai gyakran pontatlanok, szemléletmódja erősen nacionalista. Amíg első két kötete egészen apró fejezetekre oszlik, — addig a harmadikban már külön fejezetet kapott a téli hadjárat, a negyedik kötetben a tavaszi, majd az utolsóban az intervenció. Gracza munkájának ilyenformán nincs áttekinthető felosztása, az egyes fejezetek időbeni elhatárolása meglehetősen aránytalan; mégis e fejezetek a szabadságharc

³ Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből. III. 371. s. köv. o.

valamely nagyobb eseményéhez, sorsfordulójához kapcsolódnak. Ezzel Szemben Márki Sándornak a Millenáris Történet⁴ tizedik kötetébe írt, közel 400 oldalra terjedő összefoglalása — jöllehet feloszlik 3, egymástól időben helyesen elhatárolt könyvre⁵ — fejezetcímeiben már erősen tükrözi a századforduló végére kialakult, a szabadságharc valódi történetét nem a tényleges sorsfordulók, hanem Kossuth és Görgey személyi viszonya, illetve ellentétei köré csoportosító nézetet.⁶

Ugyanez az elv érvényesül, de fokozottabb mértékben az ellenforradalmi korszak 30-as éveiben készült egyetlen összefoglalásban is, a Hóman Bálint—Szekfű Gyula által írt Magyar Történetben. Szekfű itt — jellemző módon — a polgári forradalom és nemzeti szabadságharc történetét egyetlen, mindössze 50 oldalnyi⁷ terjedelmű fejezetbe sűríti bele, s a „Negyvennyolctól hatvanhétig“ című rész I. fejezeteként tárgyalja. A fejezet alcímei: „...A februári forradalom hatása. A 48-i áprilisi törvények. A pesti radikális mozgalmak. Az úrbéri viszonyok változása. A bécsi kormány és a nemzetiségiek. Jellasics horvát bán. A szerb lázadás. A tót mozgalom. Az oláh mozgalom. A bécsi ellenforradalom hatása. Az olasz- és horvát-kérdés; Batthyány. A pesti radikalizmus és Kossuth. Az önvédelem; 1848 szeptembere. Kossuth és a honvédelem szervezése. A nemzetiségi harcok. Görgey és Windischgrätz. Az új bécsi abszolutizmus. Görgey felvidéki hadjárata. Bem Erdélyben. A fővezérlet; Görgey és Kossuth. A tavaszi hadjárat. A függetlenségi nyilatkozat. Az orosz intervenció. Görgey seregének levonulása. Bem katasztrófája; Világos.“⁸

Szekfű munkájának alcímei erősen tendenciózusak. Görgey neve négyszer is előfordul, míg Bemé csak kétszer, s a második alkalommal oly módon, hogy Világost az ő temesvári „katasztrófája“ idézte elő. — Mindebből teljesen nyilvánvaló, hogy a szabadságharc periodizációja 1865-től az 1930-as évekig, alig hetven év alatt, a szabadságharc értékelése változásainak és főleg ez értékelés visszafejlődésének megfele-

⁴ A Millenáris Történet értékelésével még adós a marxista történeti kritika. A Millenáris Történet a XIX. századvégi magyar, lényegében feudális történetírás legnagyobb alkotása. E történetírás értékelésére l. *Andics* elvtársnő idézett székfoglalóját Sz 1948.; *Molnár E.*: A magyar történetírás a felszabadulás óta; eredményei, hiányosságai és legsürgősebb feladatai. Társadalmi Szemle 1952. jan. 53–54. o. és ugyanó: A magyar történetírás tíz esztendeje. Sz 1955. 2. sz. A Millenáris Történetet egyébként Mátyás Flórián jellemző gúnnyal „díszmű“-nek nevezte. *Mátyás F.*: Egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban és I. Endre, Kálmán királyaink halálá évéről. Bp. 1898. 4., 7. stb. o.

⁵ Ezek címei: „A demokrata királyság megalapítása“ MT. X. 7. o. „Az önvédelem harcza“ u. o. 141. o. és „A függetlenségi harc“ u. o. 167. o.

⁶ A második könyvben az 1848 decemberi trónváltozás és a téli hadjárat megindulását ismertető fejezetek között „Két diktátor“ c. fejezet van; a VI. fejezet „Görgey és Dembinszky“ címet viseli.

⁷ Az V.³ kötet 690 oldal, s ebből „A nemzeti és rendi politika“ című fejezet 63. o., a dualizmusról szóló rész az első világháború kitéréséig pedig több mint 140 oldalra terjed.

⁸ Hóman—Szekfű: Magyar Történet V.³ 388—438 o.

lően, Horváth Mihály részletes, a való eseményeken és összefüggéseken alapuló felosztásából személyi ellentétek és harcok történetévé változott át, s nemcsak témájában szűkült le⁹ — a terjedelem állandó csökkenéséről e helyütt nem is szólva —, hanem szegényebbé vált felosztásában is.

Horváth, Gracza, Márki és Szekfű munkái periodizációjának megvizsgálása bizonyítja, hogy az 1848—49. évi polgári forradalom és nemzeti szabadságharc periodizációját a polgári történetírás nem tudta kidolgozni. Előrehaladás helyett ez a történetírás folyamatosan visszafejlődött, csődbejutott, mert nem a történeti igazság alapján, hanem a pozitívizmus, utóbb a szellemtörténeti módszer segítségével dolgozott. „A forradalom belső osztályerőinek mozgása, valóságos menete és törvényszerűsége hétpécsettől lezárt titok volt ennek a történetírásnak.”¹⁰ Válságából a kivezető utat e területen is a marxizmus mutatta meg. Marx és Engels a magyar forradalommal annak kezdetétől fogva részletesen foglalkoztak. Kölnben megjelent lapjuk: a „Neue Rheinische Zeitung” hasábjain. Ismeretes, hogy 1849 januárjában a Neue Rheinische Zeitung a magyar forradalmat lelkesült hangon a francia forradalom 1793-as évéhez, Kossuthot pedig a francia forradalom óriásaihoz hasonlítja.¹¹ Kevésbé ismert azonban a Neue Rheinische Zeitung 1849 májusában megjelent utolsó számának hosszabb cikke, mely rövid áttekintést ad „e nagyszerű keleteurópai forradalmi háború” menetéről. A cikk a forradalom előzményeinek és első hónapjai történetének rövid ismertetése után a szeptemberi fordulattal foglalkozik, majd az első (a pákozdi) győzelemmel. Ezután részletesen kitér a téli és a tavaszi eseményekre. Megállapítja, hogy Windischgrätz támadásának megindulásakor „mindenekelőtt időt kellett nyerni, becsalni a császári hadsereget az ország belsejébe, ahol a partizánháború kimerítené és erős helyőrségek és más különítmények hátrahagyása elgyengítené.” Görgey visszavonulása és a főváros feladása új helyzetet teremtett, a szabadságharc ügye a Tiszántúlra szorult vissza, 1849 tavaszáig, amikor Bem Erdélyt is felszabadította. Ekkor, 1849 tavaszán „az ország belsejéből újonnan kiképzett újoncok érkeztek, ezek megerősítették a hadrakelt magyar hadsereget. Lengyel és német légiók alakultak, rátermett parancsnokok fejlődtek ki, vagy ilyeneket alkalmaztak, és a decemberi, vezetés nélküli, szervezetlen tömeg helyén most koncentrált, bátor, nagylétszámú, jólszervezett és kitűnően vezetett hadsereg állott

⁹ Teljes joggal állapította meg Andics elvtársnő már idézett elnöki székfoglalójában, hogy a hivatalos magyar történetírás „egyesen kerülte az anti-feudális és népi mozgalmak történetének feltárását”. Ezért „az 1848/49-es szabadságharcnak és antifeudális forradalomnak száz év után sem bírjuk teljes és hű történetét...” Sz. 1948. 3. o.

¹⁰ Révai J.: Marx és az 1848-as magyar forradalom. Szikra, Bp. 1953. 40. o.

¹¹ Marx—Engels—Lenin—Sztálin: Proletárnemzetköziség és hazafiság. Szikra, Bp. 1952. 19—20. o.

a császári hadsereggel szemben.“ A cikk a tavaszi ellentámadás sike-reinek ismertetése után a közelgő orosz intervencióra és az európai népek összefogásának szükségességére hívja fel a figyelmet.¹² A Neue Rheinische Zeitung ez utolsó vezércikke tartalmaz ugyan kisebb tévedéseket, de jelentőségét az optimista hang és az adja meg, hogy 1848—49 magyar történetének ez az első összefoglalása.

Marx és Engels a következő években is foglalkoztak a magyar forradalom eseményeivel és szereplőivel, mint azt egymással folytatott levelezésük is tanúsítja. Engels egyenesen arra készült, hogy könyvet írjon a magyar hadjárat történetéről,¹³ de tervét sajnos nem váltotta valóra.

Marxnak és Engelsnek az 1848—49. évi magyar forradalom történetéről adott útmutatásait elsőnek Révai elvtárs használta fel. „Marx és az 1848-as magyar forradalom“ című, 1933-ban, illetve 1940-ben írt tanulmányában¹⁴ az ő tanításai alapján vizsgálta 1848—49 fő kérdéseit, s egyben megalkotta a forradalom periodizációját is. Révai elvtárs a forradalom és szabadságharc történetében a politikai történet alakulása alapján a következő főbb szakaszokat különbözteti meg:

Első szakasz: maga a márciusi forradalom, március 15 és a pesti népmozgalmak, a Batthyány-kormány megalakulása.

Második szakasz: „a Batthyány-minisztérium Pestre költözésétől szeptemberig...“¹⁵

„A forradalom harmadik, leghősiebb szakasza a budapesti nép“ szeptemberi tömegmozgalmával veszi kezdetét.¹⁶ Ez „a magyar forradalom szeptember-januári szakasza...“¹⁷

A következő szakasz 1849 januárjával kezdődik, amikor „a hatalom egész szervezete... már csak két pilléren nyugodott: a hadseregen és a vármegyén.“¹⁸ Ez a szakasz addig tart, amíg „1849 áprilisában a baloldal megbukik...“¹⁹

A forradalom utolsó szakasza a Függetlenségi Nyilatkozat kimondásával kezdődik, ami „lényegében a forradalmi radikalizmus belső likvidálását vezette be.“²⁰

1848—49 történetét e marxista periodizáció alapján tárgyalja a ké-

¹² A cikk nagyobbik felét faksimilében közli a „Karl Marx Album“. Dietz Verlag, Berlin 1953. a 92—93. o. között. A cikkre 1952-ben Czöbel Ernő hívta fel a figyelmet; tőle kaptam meg nyers fordítását. A teljes szöveget nem tudtam megtalálni.

¹³ Engels 1854. június 10-i levele Marxhoz: „... ich schreibe das Buch diesen Winter jedenfalls.“ Marx-Engels: Briefwechsel. Dietz Verlag, Berlin 1950. 2. k. 46. o.

¹⁴ Negyedik kiadása Marx halálának hetvenedik évfordulójára jelent meg.

¹⁵ Révai: i. m. 22. o

¹⁶ U. o. 27. o.

¹⁷ U. o. 45. o.

¹⁸ U. o. 34. o.

¹⁹ U. o. 63. o.

²⁰ U. o. 38. o.

szülő egyetemi tankönyv is,²¹ de két alapvető s egymással összefüggő hibával. A tankönyvkézirat a forradalom 1848 szeptemberétől 1849 március végéig terjedő szakaszát egyetlen, „Az ellenforradalom fegyveres támadása és a szeptemberi fordulat. A szabadságharc nemzeti egységfrontjának megszilárdulása és az ellenforradalom első rohamának visszaverése. Az ellenforradalom második rohama és a szabadságharc nemzeti egységfrontjának meglazulása“ címet viselő részben tárgyalja, s ezen belül nem különbözteti meg a kormány Debrecenbe költözésével, tehát az 1849 januárjával kezdődő újabb szakaszt, jóllehet 1849 januárja, a főváros és az ország nagyobb részének elvesztése döntő változást hozott a politikai erőviszonyokban, és új helyzetet teremtett gazdasági téren is. Spira a forradalom utolsó szakaszának kezdetét 1849 március végétől számítja. Ebből ered azután, hogy a tavaszi ellentámadás, tehát az egész szabadságharc katonai történetének legszebb, leg-hősibb szakasza — teljesen elfogadhatatlan módon — „Az ellenforradalom második rohamának visszaverése és a szabadságharc nemzeti egységfrontjának felbomlása. Az európai nagyhatalmak összefogása és az ellenforradalom harmadik rohama. A szabadságharc bukása“ című utolsó részbe került. Az első hibát a Révai eltvrtás által kidolgozott periodizáció nem következetes alkalmazása okozta, — a második hiba viszont abból adódott, hogy Spira a baloldal forradalmi diktatúra megteremtésére irányuló javaslatának meghiúsulását új szakasz kezdetének tekinti. Valójában ez egy folyamatnak a kezdete, mely folyamat a Függetlenségi Nyilatkozat kimondásáig, a hadseregnél pedig április végéig tartott. A Függetlenségi Nyilatkozat kimondása a tavaszi ellentámadás kellős közepén történt ugyan, de a magyar főserg Komárom utáni megtorpanásáig e nyilatkozat a hadműveletek menetére nem gyakorolt különösebb befolyást. Az ellentámadás Komárom után azért szakadt félbe, mert „a békepárt győzelmével nem voltak már hadicélok...“²² A forradalom végső szakasza katonai értelemben azzal kezdődött, „hogy Komárom felszabadítása után nem Bécsnek, hanem Budának fordultak. A hadigépezet áprilistól júniusig üresen szaladt, beleértve Buda ostromát is...“²³ Tehát nem március végén, hanem április utolján állott be a döntő és végzetes fordulat 1849 katonai eseményeiben.

Az egyetemi tankönyvkézirat e lényeges hibája abból is fakad, hogy a szabadságharc katonai történetének periodizációja máig sincs kidolgozva. Ez a probléma jóval bonyolultabb és kuszáltabb, mint az általános periodizáció esetében volt. Hadtörténeti felosztás még kezdetleges formában sincs, elsősorban azért, mert a polgári történetírás 1848—49

²¹ Magyarország története. II. k. Magyarország újkori története 1790—1918. Első könyv 1790—1849. Az 1848—49-ről szóló rész Spira György munkája,

²² Révai: I. m. 39. o.

²³ U. o. 40. o.

katonai történetének feldolgozásával adós maradt,²⁴ a bontakozó marxista hadtörténetírás pedig csak most készül fel e feladat megoldására. Horváth Mihály részletes periodizációja hadtörténeti vonatkozásban is használható, mert az eseményeket 1848 szeptemberétől kezdve — mint az egyes könyvek címei is mutatják — túlnyomórészt a katonai történet alapján csoportosította, határolta el egymástól.

Horváth Mihály munkája elsősorban nem hadtörténeti céllal készült, mégis mindmáig legjobb hadtörténeti feldolgozása nagyszerű nemzeti szabadságharcunknak. Horváth, mint erre több helyen utal,²⁵ a katonai események előadásában Wilhelm Rüstowot követte; több helyen felhasználta a porosz hadtörténész adatait és főleg értékelését. Rüstow kétkötetes, a bécsi levéltárak anyagát felhasználó műve Zürichben 1860—61-ben jelent meg, „Geschichte des ungarischen Insurrectionskrieges in den Jahren 1848- und 1849“ címen, s néhány évre rá magyarul is kiadták, I. kötetét Vértesi Arnold, II. kötetét Áldor Imre fordításában.²⁶

Rüstow nagyjelentőségű munkája a hadviselő felek seregeit, a hátrórvidéket és a terepet ismertető bevezetés után 11 fejezetre osztva részletesen, de aránytalan elosztásban tárgyalja az eseményeket. Az 1848 júniusától decemberig terjedő időt egyetlen, alig 60 oldalra terjedő fejezetben mondja el. Ezzel szemben a december közepétől január elejéig történeteket ismét külön fejezetben, több mint 50 oldalon ismer-teti. Ez az aránytalanság a következőkben is megmarad, mert a negyedik, az 1849 elejétől a február közepével záruló fejezet ismét közel 60 oldal; s 60 oldal jut a február végétől március végéig terjedő eseményekre is. Ezzel szemben az egész tavaszi ellentámadásra, tehát a szerinte március végétől Komárom felmentéséig terjedő időszakra csak kevéssel jut több: 82 oldal.

Rüstow mindezt a nem egészen 400 oldalra terjedő I. kötetben²⁷ mondja el; viszont az 1849 április végétől Komárom átadásáig terjedő öt hónap eseményeit, a több mint 400 oldalt magában foglaló II. kötetben írja le. Felosztásának ez aránytalanság ellenére mégis nagy érdeme az, hogy helyesen tárgyalja a szabadságharc 1849 februárjától április végéig terjedő eseményeit. Rüstow világosan elhatárolja egy-

²⁴ Említésre méltó munka mindössze kettő van: *Gelich Rikhard* és *Breit József* könyvei; ezekre később részletesen kitérünk.

²⁵ Műve II. 371. oldalán részletesen idézi Rüstow, „egy európai hírű szakember“ véleményét Bem hadviselési módjáról. A III. 134. o.-n Rüstow Paskievics értékelését idézi; a nyári létszámviszonyokat ugyancsak tőle veszi át, s egyben „jeles Rüstow“-nak nevezi, a III. 166. s köv. o.-n.

²⁶ Az 1848—1849-diki magyar hadjárat története. Pest 1866. I—II. k. A fordítás rendkívül pontatlan, telve önkényes kihagyásokkal, lerövidítésekkel, s feltehetően bővítésekkel is. Az eredetiben 398 oldalnyi első kötet a fordításban 372, viszont a 408 oldalas második 439, azonos betűtípussal!

²⁷ Itt és a továbbiakban, ahol külön nem jelöljük, mindig a német eredetiből idézünk.

mástól a február közepétől március végéig tartó, „Görgey Klapkával történt egyesülésétől a magyarok sikeres támadásának kezdetéig“ című; továbbá a március végétől április végéig történt, és „A magyarok sikeres támadásának kezdetétől Komárom várának teljes felmentéséig“ címen tárgyalt eseményeket, végül az ezt követő és június közepéig, tehát a „Komárom teljes felmentésétől az ellenségeskedések újbóli megindulásáig“ terjedő szakaszt.²⁸

Rüstow a február közepétől április végéig történt események előadásában a Tisza-vidékét, tehát a magyar főereget tartotta szem előtt, ezért kénytelen volt ugyanezen időszak erdélyi, bácskai és bánáti eseményeiről egy teljesen külön fejezetet írni, amit könyve más helyén sehol sem tett. Mindezek ellenére Rüstow műve mint minden tekintetben, úgy periodizációjában is toronymagasan fölötte áll a szabadságharc katonai történetéről magyar katonaszerzők által írt két nagyobbterjedelmű munkának, Gelich és Breit könyveinek.²⁹ Gelich háromkötetes munkájában³⁰ a periodizációnak még nyoma sem lelhető fel; első kötete 24, a második 26, a harmadik viszont már 72 fejezetet tartalmaz! Gelich — mint műve előszavában írta — az első kötetben „Magyarország 1848-diki honvédelme történeti fejlődését“ kívánta előadni, s az előszó után a szöveg elé oda is írta: „Magyarország honvédelmi szervezetének története 1848—49.“ A második rész címe az előszó szerint „A magyarországi hadjárat 1848—49-ben“³¹ lett volna, de valójában az I. kötetben Gelich 1848 november végéig minden jelentősebb *eseményt* is elmondott.³² Gelich könyve jellemző példája annak, hogy a múlt századvégi magyar történetírás, jóllehet fellépett a szabadságharc katonai története feldolgozásának igényével, feladatát lényegében nem tudta megoldani, s ebben a szerkezeti nehézségek döntő szerepet játszottak, amint azt régebben az egykorú kritika is megállapította.³³

Nem sokkal több eredményt mutathat fel a soronkövetkező — s egyben utolsó — nagyobb munka, Breit József összeállítása sem.³⁴ Gelichel szemben itt van bizonyos szerkezeti egység, mert az I. kötet

²⁸ A magyar fordítás értékére jellemző, ahogyan e címeket fordították: „A magyarok támadó fellépéséig“; „A magyarok támadó fellépésétől Komárom felmentéséig“; s „Komárom 1849. ápril közepétől június hó derekáig“!

²⁹ A nagyszámú munka közül egyedül e kettő lép fel a teljességre törekvés igényével.

³⁰ Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. I—III. k. Bp. 1882—1889

³¹ Az idézett részek Gelich I. 5., 9. és 7. o.

³² A pákozdi csatáról szólva még ezeket írta: „A katonai intézkedéseket mindkét részről e könyv hadművelési részében fogjuk előadni...“ I. 228. o. s igéri azt is, hogy „más helyült bővebben“ fog szólni a schwechatli csatáról is I. 329. o.; de azután már részletesen ír többek között a móri útközetről II. 134. o., vagy a január 4-i kassai harcokról II. 182. s köv. o.

³³ HK 1889. 323. s köv. o.

³⁴ B. J.: Magyarország 1848—49. évi függetlenségi harcának katonai története. I—III. Bp. 1897—1898. Második, változatlan kiadása 1929—1930. A továbbiakban, ha nincs külön megjelölve, ezt a kiadást idézzük.

„A téli hadjárat“, a II. „A tavaszi hadjárat“ és a III. „A nyári hadjárat“ címet viseli és 1849. március 5-ig, május végéig, illetve október elejéig mondja el az eseményeket. — Hasonlóan Rüstowhoz és Gelichhez, Breit szintén az intervencióval foglalkozott legrészletesebben, s bár külön kötetet szentelt a tavaszi hadjáratnak, ez a rész mégis aránytalanul rövidebb a következőnél. Az I. kötet a Jellasics betörését megelőzőt első, a Jellasics betörésétől december közepéig tartó második, és a március közepével befejeződő harmadik részből áll. Ezzel szemben a II. kötet csak egy részt tartalmaz, a negyedik részt, s ezen belül apró fejezetek vannak. E felosztás helytelen egyrészt azért, mert nem tűnik ki belőle, hogy a helyzet 1849 február közepétől a magyarok javára kezd megváltozni, másrészt pedig Buda ostromának a tavaszi hadjárat Komárom felszabadításáig terjedő szakaszától külön nem választása nem szemlélteti a főseregnél április végére beállott politikai eredetű és következményű fordulatot.

A centenáriumra, 1948-ban megjelent „Forradalom és szabadságharc 1848—49“ című kötet nem tartalmaz külön katonai tanulmányt, hanem Mőd Aladár: „Pártharcok és a kormány politikája“ című tanulmánya több vonatkozásban foglalkozik a katonai kérdésekkel. Sajnálatos módon e tanulmányban sincs megfelelően elválasztva egymástól az 1849 ápriliséig megelőzőt és az azt követő időszak, a szabadságharc katonai történetének legbonyolultabb és legfontosabb része.

E néhány munka alapján tisztán látjuk, hogy a szabadságharc katonai történetének periodizálásánál a tavaszi hadjárat kezdete, előzményei és befejezése időpontjainak megállapítása okoz nehézséget. A legtöbb problémát a február közepétől március végéig terjedő időszak megítélése, valamint a Komárom felszabadítása utáni eseményeknek az előzőktől elválasztása, pontosabban: el nem választása okozza. A január elejétől Komárom felszabadításáig, sőt az intervenció megindulásáig terjedő időszakot szinte minden szerző más- és másféle módon osztja fel kisebb részekre. Rüstow határozottan elválasztja egymástól a február közepe, március vége és április vége közötti időszakokat, ezzel szemben Gelich műve II. kötetét a március eleji események leírásával fejezi be, s nem látja azt, hogy a február közepétől március legvégéig történt események mennyire együvé tartoznak. Hasonlóan jár el Breit is, aki munkája I. kötetét az 1849. március 5-i szolnoki ütközet leírásával fejezi be.³⁵

Mi az oka annak, hogy a magyar történetírás 1848—49 hadtörténetének periodizációját nem tudta kidolgozni? Ezen a téren talán még nagyobb zavar uralkodott, mint a szabadságharc általános periodizációja körül. A periodizáció kérdéseivel foglalkozó katonai írók nem a politikai történetet vették alapul, hanem kizárólag a hadiesemények

³⁵ Ez után még a bács-bánsági és erdélyi harcokról van egy egy fejezet.

alapján keresték a megoldást. A történészek viszont nem látták a katonai események magasabb, hadászati összefüggéseit, s a két csoport együttműködése akkor sem volt kielégítő, amikor még nagyobb feldolgozások készültek. Az együttműködés később sem javult meg, de nagyobb feldolgozások sem készültek. Breit művének második, azonos kiadásában az első kiadásban is 23 tételt tartalmazó forrásjegyzéket változatlanul nyomtathatta ki: a két kiadás között eltelt több mint 30 év alatt semmiféle nagyobb vagy összefoglaló munka nem jelent meg.

A kérdés megoldásának előfeltétele még egy fogalmi probléma tisztázása is. Rüstow, 1849 áprilisáról szólva „sikeres offenzívá”-ról,³⁶ Gelich „diadalmas áprilisi hadjárat”-ról,³⁷ Breit „magyar támadó hadjárat”-ról³⁸ beszél. A főseregnél ez a hadjárat Rüstow szerint Komárom felmentéséig³⁹ Gelich szerint Buda bevételéig,⁴⁰ Breit szerint pedig, mint azt a II. kötet címe is mutatja, május végéig tartott.⁴¹ A nehézség ott van, hogy előzőleg, 1848 decemberéről szólva, Gelich is, Breit is osztrák támadásról beszél,⁴² mint amelynek visszaverésére indult meg 1849 áprilisában, illetőleg márciusában a magyar támadás. A marxista terminológiában az ilyen támadást ellentámadásnak nevezzük. Az ellentámadás fogalmát Sztálin 1946. február 26-án, a német katonai ideológiával kapcsolatban Razin ezredeshez írt levelében úgy határozta meg, hogy az ellentámadás az ellenség sikeres, de döntő eredményekre nem vezető támadása után következik be. Az ellenség támadása folyamán „a védekező fél erőket gyűjt, majd ellentámadásba megy át és ez az ellenfélre döntő vereséget mér. Azt hiszem, hogy a jól megszervezett ellentámadás a támadásnak nagyon figyelemreméltó válfaja... Már a régi parthusok ismerték az ilyen ellentámadást, amikor Crassust, a római hadvezért és csapatait az ország belsejébe csalták, azután ellentámadást intéztek ellenük és megsemmisítették őket. Igen jól ismerte ezt a mi zseniális hadvezérünk, Kutuzov is, aki Napóleont és hadseregét jól megszervezett ellentámadás segítségével semmisítette meg.”⁴³

Sztálin e levele alapján világos, hogy az ellentámadás a *támadás*-nak egyik válfaja. A sztálini megállapítás azért rendkívüli jelentőségű, mert korábban az ellentámadást éppen ellenkezőleg, védelmi harcként fogták fel. Így értelmezték az ellentámadást az első világháborúban,⁴⁴

³⁶ Rüstow I, 315. o.

³⁷ Gelich III, 202. o.

³⁸ Breit II, 1. o.

³⁹ Rüstow I, 315. o.

⁴⁰ III, 295. o. Az ostrom leírása és értékelése után „az áprilisi hadjárat lezárásáról”-ról beszél.

⁴¹ A cím: „A magyar támadó hadjárat 1849 március elejétől május végéig.”

⁴² Gelich II, 114. o.; Breit I, 146. o.

⁴³ Sztálin a győzelem hadvezére. Szikra, Bp. 1950. 266. o.

⁴⁴ 1917-ben a 7. hadseregparancsnokság által kiadott „Ellenlökem és ellentámadás” Op. 1650. sz. „Titkos!” megjelölésű füzet az ellentámadást, mint védelmi harcot tárgyalja.

és a két világháború közötti időben is.⁴⁵ Lényeges Sztálin meghatározása azért is, mert az általa felhozott két példa azt bizonyítja, hogy az ellentámadás nem kisméretű harccselekmény, hanem mint az i. e. 53-ban a parthusok, 1812-ben pedig Kutuzov ellentámadása mutatja: megszervezéséhez időre és alapos erőgyűjtésre van szükség, végrehajtásában pedig az egész hadseregnek részt kell vennie, a háború kézműipari korszakában.

Ellentámadásra — Sztálin megállapításának és példáinak figyelembevételével — számos példát találunk a magyar történelemben is. 1930-ban I. István serege a betört Konrád császár haderejét — mint erre történetírásunk nemrégiben rá is mutatott⁴⁶ — ellentámadással semmisítette meg. Ugyancsak ellentámadásnak kell tekintenünk Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1621. évi hadműveleteit⁴⁷ és Bottyán János kuruc tábornok 1707. évi dunántúli harcainak befejező szakaszát.⁴⁸

E kétségtelen példák mellett nagyszerűen bizonyítja az ellentámadás ismeretét a szabadságharc 1849 telén és főleg tavaszán lefolyt több hadművelete is. Bem 1848 decemberétől, 1849 márciusáig Erdély földjét ellentámadással tisztította meg a császári és cári csapatoktól, Perczel 1849 március végén ugyancsak ellentámadást indított a déli országrészek felszabadítására, s nagyszerű ellentámadás a főszereg tavaszi hadjáratának április 1 és 26 között, Hatvantól Komáromig végbe ment szakasza is. A megelőző hónapok számos kudarca után ez az ellentámadás mért döntő vereséget a Habsburg hadseregére, visszasoportolva azt az ország nyugati határait.⁴⁹

Az 1849 április elején megindult, s csaknem 4 héten át tartó dicsőséges ellentámadás hosszú hónapokon át tartó, fáradságos szervezőmunka eredménye volt. E szervezőmunka megindulását 1849 január elejére, az országgyűlés és a kormány Debrecenbe költözésének napjaira kell tennünk, jóllehet Kossuth már november elején előre látta, hogy a döntésre a következő tavaszon kerül majd sor, Kossuth 1848 októberében, midőn a magyar sereg az osztrák határon vesztegelt, sorra mulasztva el a bécsi forradalom megsegítésére kínálkozó alkalmakat,⁵⁰ a helyzet tisztázására a táborba ment.⁵¹ Kossuth személyes megjelenésének következménye lett azután a schwechati támadás és

⁴⁵ Harcászati szabályzat kivonat. Bp. 1925. 85. o. és Harcászati szabályzat I. rész Bp. 1939. 184. o.

⁴⁶ Székely Gy.: Kapcsolatok a kelet-európai népek harcaiban a feudális német hódítók ellen a 11—14. században. HK. 1954. I. sz. 142. o.

⁴⁷ Vö. Hadtörténelem. Jegyzet a Honvéd Akadémia számára. I. k. Bp. 1954. 239. o.

⁴⁸ Bottyán 1707. évi harcainak jellegét Tóth Gyula Várkonyi Agnes két munkáját túlzott kritikai igényvel ismertető cikke HK 1954. I. sz. 265. s. köv. o. nem veti fel; a Hadtörténelem jegyzet I. 331. o. pedig kizárólag védelmi hadműveletként értékeli.

⁴⁹ Értékelésére, erőforrásaira l. Kossuth Emlékkönyv. Bp. 1952. I. 401. s. köv. o.
⁵⁰ Barta I.: A magyar szabadságharc vezetői és a bécsi októberi forradalom. Sz. 1951. 448. s. köv. o.

⁵¹ Kossuth Emlékkönyv I. 322. o.

főleg az, hogy az elnök a seregnél töltött közel két hét alatt alaposan megismerkedett a katonák hangulatával, a vezetés és a felszerelés hiányaival s mindezek alapján november 9-én, a képviselőházban tartott beszámolójában helyesen vonta le a következtetést: „van vitéz hadseregünk, van a nemzetben lelkesedés, vannak némely szereink is, a mi még hiányzik, elő fogjuk teremteni, s azt gondolom, hogy a tavaszi csata — mert nem hiszem, hogy ez idén döntetik el a nemzet sorsa nagy csatákban, de ha igen, akkor annak is szemébe tudunk nézni, a tavaszi csata, mondom, olly készen fogja találni e nemzetet, hogy azok kik a nemzetet a legvégsőre kényszerítették, meg fogják banni vak-ságukat.”⁵²

A hiányzó dolgok előteremtéséhez 1848 novemberében hozzá is láttak, de Görgey harc nélküli visszavonulása következtében a fővárost ki kellett üríteni s 1849 január elején Debrecenből, szinte kizárólag a Tiszántúrra, és akkor még Erdély kisebb részére támaszkodva mindent előlről kellett kezdeni. A forradalom ekkor kezdődő negyedik szakaszának legfőbb célja az ellentámadás megszervezése lett, ennek érdekében szólalt fel Kossuth az országgyűlés debreceni első ülésén, ezt szolgálta a képviselők együttmaradását kimondó határozattól kezdve az ellenség hátában harcoló partizánok lelkesítéséig sokezernyi intézkedés. Az 1849 áprilisában végbement ellentámadás történetének részletes kidolgozása nagyban előrevinné 1848—49 hadtörténetére vonatkozó ismereteinket. E nagy és megtisztelő feladat elvégzéséhez egyelőre azzal szeretnék hozzájárulni, hogy a következőkben megkíséreljük tisztázni az előzmények, tehát az ellentámadás megszervezése történeti irodalmának általános, majd néhány részletproblémáját.

Elsősorban azt kell szemügyre vennünk, hogyan értékelte a történetírás az egész időszakot, tehát 1849 első három hónapját? Mint a periodizáció vizsgálatánál megállapítottuk, a feudális és polgári történetírás sem e szakasz kezdetének, sem lezárásának időpontját illetően nem foglalt el egységes álláspontot: egyiket sem tudta megnyugtatóan datálni. Azt, hogy január elején valami új kezdődik, megtaláljuk Rüstownál, Horváth Mihálynál, de Gelichnél, Márkinál és a későbbi szerzőknél is.

Rüstow,⁵³ mint műve periodizációjának vizsgálatánál láttuk, 1849 első három hónapjával két fejezetben foglalkozik. A politikai történetnek szinte teljesen figyelmen kívül hagyása következtében az országgyűlés és a kormány székhelyének Debrecenbe való áttételénél a január 2-i pesti haditanács végzéseit fontosabbnak tekinti, mert „ezek a háború új sza-

⁵² Kossuth Lajos 1848/49-ben. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. rész. Sajtó alá rendezte Barta I. Bp. 1952. 385. o. (A továbbiakban Kossuth XVIII.)

⁵³ Rüstow, demokratikus felfogású katonai író életrajzának rövid összefoglalása Brockhaus Lexikon, 15. kiadás. Leipzig, 1933. 16. k. 257. o.

kaszát nyitják meg...⁵⁴ Ebből kiindulva azután csak itt-ott van pár szó, legjobb esetben pár mondat az Országos Honvédelmi Bizottmány által irányított megszabású szervezőmunkáról. Rüstow röviden ismerteti a debreceni országgyűlés január 13-i nagyjelentőségű határozatait — az időpontot tévesen január 10-re teszi —, majd az ezekből eredő intézkedéseket, s hosszan ír Dembinskiről. Szerinte a Magyarország sorsára vonatkozó új reményeket a pesti haditanács végzéseinek eredményezték.⁵⁵ — Ennyi mindössze, amit Rüstow a katonai események részletes tárgyalása mellett, inkább ezek között, a kápolnai csatát megelőző szervezési intézkedésekről ír.

Horváth Mihály⁵⁶ az egész időszaknak „Az ország védelme Debreczenből“ címet adta. Ilyen összefoglaló cím egyetlen más szerzőnél sem fordul elő, de még ez a cím is csak részben fejezi ki 1849 első hónapjainak valódi tartalmát és célkitűzéseit. A szervezési intézkedéseket ismertetve, Horváth a kitűzött célt így fogalmazza meg: „hogy a kormány időt nyerjen a Tisza mögött magát szervezni, a bács-bánsági hadakat és az alakulásban lévő zászlóaljokat összpontosítani, a hadviselés eszközeit, a pénzsajtókat, lőszergyárakat Debreczenben, Nagy-Váradon rendeznie...“⁵⁷ Azt azonban nem mondja el, hogy ez intézkedések végeredményben egy magasabb cél megvalósítását szolgálták. Az összpontosítás szükségességét indokolva megállapítja, hogy az összes hadtesteknek, az erdélyi hadak, a szegedkörüli sereg s a várak őrségeinek kivételével „egy fő hadsereggé kell vala alakulnia, mely aztán egy ügyes fővezér alatt támadó munkálatokat kezdjen a császáriak ellen.“⁵⁸ Horváth e megfogalmazásaiból az világlik ki, hogy ő a védelmet és a későbbi támadásra való előkészületeket különállóan fogta fel, nem látva meg, hogy a második a fontosabb; az első ennek alá van rendelve, megvalósítását szolgálja. Ezt még tetézi az, hogy Horváth, műve politikai irányvonalának megfelelően, az ellentámadást az 1849. március 4-én Olomoucban kiadott oktrojált alkotmány nemzeti visszahatásaként fogja fel. Az a megállapítása, hogy az udvar e lépése „a nemzet nagy többségének... mely... fegyverben áll vala, új ösztönül szolgált, minden erejét megfeszíteni az ország törvényes jogainak, alkotmányának s épségének megvédelmezésére“⁵⁹ — feltétlenül helyes, mert így az udvar maga is siettette az ellentámadás megindulását, de ez az ellentámadás feltétlenül bekövetkezett volna az oktrojált alkotmány kibocsátása nélkül is.

⁵⁴ Rüstow I. 170. és 172. o.

⁵⁵ Rüstow I. 194. s köv. o.

⁵⁶ Eletrajzát feldolgozta Márki S.: Horváth Mihály, Bp. 1917. és újabban Pamlényi E.: Horváth Mihály, Bp. 1954. A Függetlenségi Harc hadtörténeti problémáival egyik sem foglalkozik. A könyv politikai irányára Pamlényi 83. s köv. o.

⁵⁷ Horváth II. 251. o.

⁵⁸ Horváth II. 253. o.

⁵⁹ A hatodik könyv címe: „A márcziusi alkotmányirat s a nemzet válasza“. Az idézet a II. 404. o.-ról való.

Ami a szabadságharc katonai történetére vonatkozó munkákat illeti, elsőnek Gelich könyvével, s még ezt megelőzőleg a szerző személyével kell foglalkoznunk. Gelich a szabadságharc idején a hadügyminisztérium tábornkari osztályán dolgozott századosi, majd miután Görgey előléptette, őrnagyi rangban. Világos után ő is emigrációba ment és a brüsszeli rendőrfőnök beszervezte osztrák rendőr-kémnek. Ezzel elárulta az ügyet, melyet előzőleg szolgált, elárulta társait, akikkel együtt élt, s évtizedeken át mint rendőr-kém működött. Gelichnek Asbóth Lajos mellett jelentékeny szerepe volt az 1864. évi Almássy-összeesküvés leleplezésében, amikor kémjelentéseit „Aldás hazánkknak“ felírású papíron küldöztette. Hajnal István szerint még akkor is kémkedett, amikor a szabadságharc történetét írta.⁶⁰ Nyilván e szolgálati jutalmául bízták meg 1869-ben a honvédség felállításakor az akkori honvédelmi minisztérium vezetésével.⁶¹

A történetírás Gelich árulásával a maga idején nem foglalkozott, Bíró Ede volt honvédőrnagy 1898-ban megjelent cikke csak annyi visszhangot keltett, hogy a Századokban Hegyesi Márton Breit könyvéről írt ismertetésében felhívta Gelichet: tisztázza magát az árulás vádjá alól.⁶² A vád azóta a levéltári anyagok, köztük Gelich eredeti kémjelentései alapján bebizonyosodott, de sem Steier, sem Hajnal idevonatkozó megállapításai nem keltettek visszhangot a hadtörténetírásban, érthető okokból.⁶³ Jóllehet a kritika rámutatott Gelich könyvének nagymérvű fogyatékoságaira, hogy „a nagy munka... csak vásári munka... s nem egy helyen elhamarkodott, felületes és hézagos...“,⁶⁴ a katonai történetészek mégis ezt a feldolgozást használták legszívesebben. Idézi Breit 1897-ben megjelent munkája forrásjegyzékében, Gyalóky Jenő Perczel 1849 áprilisi harcairól 1924-ben megjelent munkájában, ott van a különböző reprezentatív katonai kiadványok forrásjegyzékeiben, de 1941-ben is előfordul a Hadtörténelmi Közlemények lábjegyzeteiben.⁶⁵ Bíró visszaemlékezésein, Steier és Hajnal könyvein kívül azonban sehol nincs említés arról, hogy e sokat idézett munka szerzője évtizedeken át az osztrák rendőrség szolgálatában állott. És ez érthető is. A „magyar királyi honvédség“ nem ismerhette el, hogy egyik megszervezője és vezetője⁶⁶ év-

⁶⁰ Három világrészben. Bíró Ede honvéd-őrnagy emigrációi naplója. 1948/49 Történelmi Lapok. Kolozsvár. 1898. 12. o. *Hajnal I.*: A Kossuth-emigráció Törökországban, I. Bp. 1927. 329. o. és *Steier L.*; Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezeres visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Bp. 1924. 708., 710. stb. o.

⁶¹ *Gelich I.* 452. o. és *Bolgár F.*: A magyar függetlenségi harc története. Egyetértés 1884. júl. 27. 206. sz.

⁶² Sz 1898. 637. o.

⁶³ *Steier* könyvéről a HK 1924. évf. megjelent ismertetés csak Asbóth árulásáról ír, a 327. o.-n. Hasonlóképpen a Sz 1925–26. 301. o.

⁶⁴ Sz 1898. 636–637. o.

⁶⁵ *Breit* 1897. évi kiad. I. kötet III. o.; *Gyalóky J.*; Jellachich hadművelési tervei 1849 május havában. HK 1924. 62. o.; A magyar katonai Vitézségünk ezer éve II. Bp. é. n. 494. o.; HK 1941. 248. o.

⁶⁶ Életrajzát l. *Szinnyei J.*: Magyar írók III. Bp. 1894. 1097. s köv. hasábok, a kémkedés említése nélkül.

tizedeken át rendőrspicli volt! Ehelyett művét szelvében hosszában használták, idéztek belőle, de minden kritikai megjegyzés nélkül.

Mindezzel nem azt akarjuk állítani, hogy Gelich munkájának nincsen *semmiféle* pozitívuma. A következőkben részletesen foglalkozunk pozitívumaival és negatívumaival is. Az osztrák rendőrségnek tett, a magyar haladás ügyét eláruló szolgálatait azonban súlyos mulasztás lenne szó nélkül hagynunk, mert semmi okunk nincs arra, hogy egy rendőrspicli könyvét használjuk akkor, ha annak adatait és állításait lábjegyzetek vagy másfajta forrásmegjelölés hiányában ma már nincs módunk ellenőrizni.

Erdemes röviden foglalkoznunk azzal az ismertetéssel, mely Gelich könyvéről még annak megjelenése közben az „Egyetértés“ című napilap hasábjain jelent meg. Az ismertetés szerzője, Bolgár Ferenc módfelett dicséri Gelichet is, mint „kiváló katonai író“ és könyvét is. Bolgár a könyvvel általánosságban foglalkozik, konkrétumot csak egy vonatkozásban hoz fel. Elmondja, hogy mozgalom indult meg Görgey rehabilitálására, s e mozgalom és főleg Görgey ellen részletesen idézi Gelich véleményét s váci kiáltványról, mint olyan véleményt, amelyhez nem kell kommentár!⁶⁷

1849 első hónapjairól Gelich művének II. kötetében többszáz oldalon át ír. Szerinte az országgyűlés és a kormány székhelyét azért kellett áttenni a fővárosból, hogy másutt „biztosított“ helyen legyen. Az eróket és eszközöket azért vitték Debrecenbe, hogy „Magyarország ellentállási erejét élesszék és növeljék“. Az OHB, Kossuth, és a hadügyminisztérium intézkedései azt szolgálták, „hogy a Tisza mögött az ellentállás minden eszközeit összpontosítsák, rendezzék és fokozzák és a hadsereget rövid idő alatt tekintélyes erőre fejlesszék.“ A következő oldalon világosan meg is mondja: minderre a nagyszabású munkára azért volt szükség, hogy a hadügyminisztérium „a felső és közép Tisza melléki területen szilárd alapot állíthasson az ellentállás folytatására.“⁶⁸ Gelich a szövegben előszeretettel helyezi a hadügyminisztériumot, ahol ő is szolgált, az OHB elé. de a fő hibája abban van, hogy az ellenállás folytatásáról beszél csupán, s nem látja az ellenállás folytatása mögött meghúzódó főcélt. Nagyszámú és elég hosszú fejezetcímei közül egy sincs olyan, amelyből kiderülne valami távolabbi cél, mint a harc folytatása, ami végeredményben állandó, napról-napra megvalósítandó cél volt. Az egész munka nem más, mint intézkedések és események eléggé rendszertelen leírása, minden magasabb összefüggés említése, vagy ilyenekre való utalás nélkül. Mivel nagyobb részekre nincs felosztva, s az időrendet is eléggé önkényesen

⁶⁷ Bolgár F.: i. m. Egyetértés 1884. júl. 27. 206. sz. A váci kiáltványról Gelich II. 177. s köv. o.

⁶⁸ Az idézetek Gelich II. 153., 204., 213. és 214. o.

értelmezi,⁶⁹ többéves gyakorlattal is csak hosszas keresés után lehet benne megtalálni valamit.

Márkinak a Millenáris Történetbe írt sok értékes adatot tartalmazó összefoglalásától terjedelme miatt nem lehet megkövetelni, hogy részletesen foglalkozzék a szabadságharc valamennyi kérdésével.⁷⁰ Előre kell azonban bocsátanunk, hogy éppen az 1849 első hónapjaival foglalkozó fejezete az, amely már címénél fogva sem alkalmas arra, hogy belőle az események valódi történetét ismerjük meg. Debrecen a fővárosnál jobban védett, az országgyűlés újabb erélyes védelemre készült, s ezért a Tiszántúlra mentek át, s 1849 januárjában Görgey váci nyilatkozata „némi időt szerzett a magyar sereg és kormány rendezkedésére.”⁷¹ A további eseményeket és különösen a szervezést meglehetősen szűkszavúan, több helyen felette hiányosan mondja el. Az első hónapok emberfeletti erőfeszítéseiről jóformán alig találunk valamit; a képviselőház január 13-i ülése, Kossuth személye, a fővezérlet problémái, a hadfelszerelés és ellátás, — mindez alig néhány oldalon.⁷² Márki munkájának e feltűnő és nála érthetetlen hiányait nem magyarázhatjuk kizárólag a számára megszabott terjedelem szűkreszabott voltával, itt sokkal inkább arról van szó, hogy Márkinak is bele kellett illeszkednie a Millenáris Történet általános hangjába. A kötet élén ott van Székely Bertalannak az 1867. június 8-i koronázást ábrázoló festménye, az előszó fölött pedig egy, a kiegyezést szimbolikusan ábrázoló kép: előtérben Deák, mögötte Petőfi a háromszínű zászlóval, a háttérben Ferencz József, amint a koronázási dombon kardjával a négy égtáj felé suhint. Ilyen „elvi” bevezető után nincs semmi meglepő abban, hogy Márki pozitívan értékeli Görgey váci kiáltványát, s jóformán semmit sem ír a dicsőséges tavaszi hadjáratot előkészítő, a nemzet túlnyomó többségét minden előzőknél jobban megmozgató és igénybevevő erőfeszítésekről. Teljesen világos, hogy „Az 1848/49-ik évi szabadságharc története” nem fogadható el sem Márki munkásságának egyik legnagyobb pozitívumául, sem úgy, hogy 1925-ig ez lett volna a szabadságharcnak legjobb feldolgozása, amint azt Lukinich Imre Márkiról írt nekrológiájában állította.⁷³

Hasonlóan nem magyarázhatjuk a terjedelem rövidegével azokat a feltűnő hiányokat, melyek Rónai Horváth Jenő: „Magyar Hadi Krónika” című összefoglalásának⁷⁴ 1848—49-ről szóló részét jellemzik. Ez a fejezet

⁶⁹ Így pl. a II. 330. o.-n elmondja, hogy főparancsnoki kinevezését Dembinski február 15-én kapta meg, de Görgey Dembinski elleni napiparancsát, mely február 14-én kelt, csak II. 396. o.-n közli.

⁷⁰ Márkinak a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent nekrológia többek között ezért a munkájáért sorolja — helyesen — a hadtörténetek közé. HK 1925. 211. o.

⁷¹ A fejezet címe: „Görgey és Dembinszky”. A megfelelő helyek MT X. k. 194., 196. és 203. o.

⁷² MT X. 206. s köv. oldalak.

⁷³ Sz 1925—1926. 331. és 332. o.

⁷⁴ A Magyar Hadi Krónika rövid értékelését l. Borus J.: A magyar hadtörténetírás helyzete és feladatai. HK. 1964. 1. sz. 71—72. o.

a kötet többi részéhez viszonyítva is gyengén van megírva, mert a szerző sem az események okait nem keresi, de nem indokolja az intézkedéseket sem. Elmondja, hogy az 1849. január 2-i haditanács elhatározta: „a főváros — honnét az országgyűlés már január 1-én Debreczenbe vonult — feladassék. . .“ A következőkben egymásután leírja az egyes hadműveleteket, majd egy lakonikus mondat következik: „Kossuth sürgetésére Dembinszky döntő támadást tervezett az osztrák főserg ellen.“⁷⁵ Arról azonban, hogy mi minden előzte meg Kossuth sürgetését, és hogy e sürgetésnek mi volt a célja, semmit sem tudunk meg a Magyar Hadi Krónikából, ebből az első katonai igénnyel készült összefoglalásból. A hadtörténetészek 1849 első hónapjainak valódi tartalmát, a tavaszi ellentámadás előzményeit az 1849-től eltelt közel fél évszázad alatt, a millenem idejéig nem voltak képesek felismerni, mint azt Rónai Horváth Jenő könyve is mutatja.

Vajon Breit József 1897-ben, tehát Rónai Horváth Magyar Hadi Krónikájával egyidőben megjelent, „kiválóan katonai célra készült“ műve, „Magyarország 1848—49. évi függetlenségi harcának katonai története“ jelentett-e lépést előre, elődeihez képest. Szerzője — mint előszavában meg is mondja — közvetlen feladatul tűzte maga elé a katonai célt, „alkalmat óhajtván nyújtani tisztjeinknek hazai történelmünk legújabb hadi eseményeinek megismerésére, miáltal egyszersmind lehetővé válik, hogy a szabadban megoldandó harcászati feladatokkal kapcsolatosan az 1848/49-ben állomásaik közelében lezajlott és úgy harcászati, mint hadászati tekintetben sok érdekes és tanulságos mozzanatot tartalmazó hadieseményeket is megbeszéléseik tárgyává tegyék.“ Ehhez még hozzáteszi, hogy „részhajlatlanul, sine ira et studio s minden nagyítás nélkül történetihűen akarja az eseményeket az utókor számára megörökíteni.“⁷⁶

A munka megjelenésekor, 1897-ben Breit vezérkari századosként szolgált a Honvédelmi Minisztériumban.⁷⁷ Nem kis dologra vállalkozott tehát, amikor ilyen beosztásban hozzáfogott a szabadságharc katonai történetének feldolgozásához, mely azután elkészülvén, saját kiadásában jelent meg. Nevét nem is írhatta rá, csupán kezdőbetűit tüntette fel, nyilván a honvédségi szolgálat miatt. A könyv egyes kötetei nem egyidőben jelentek meg, s csak nehezen lehetett megszerezni,⁷⁸ mivel szerzője és kiadója egyaránt ismeretlen volt. Az előszóban ígérteket Breit komolyan igyekezett valóra váltani, s amíg a hadsereg „lélekemelő nagy feladatát“ a haza „felszabadításá“-ban jelölte meg, ugyanakkor élesen elítélte Görgeynek pl. a kápolnai csata utáni magatartását, több helyen is.⁷⁹

⁷⁵ Rónai Horváth J.: Magyar Hadi Krónika. II. Bp. 1897. 501. és 506. o.

⁷⁶ L. az első kiadás előszavát I. k. III. o.

⁷⁷ A Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium. A honvédség és csendőrség névkönyve 1898. Bp. 1898. 4. o.

⁷⁸ Vö. Hegyesi ismertetését a Sz 1898. évfolyamának 638 o.-n.

⁷⁹ Breit I. 289., ill. 300. s. köv. o.

Gelich könyvének a maga idején a Hadtörténelmi Közlemények rövid ismertetésén kívül alig volt reflexiója;⁸⁰ ezzel szemben Breit munkáját a Hadtörténelmi Közlemények mindjárt az első kötet megjelenése után feltűnő melegen fogadta, s inkább dicsérte, mint kritikailag ismertetette. „A munka nagy előnyei... — írta az ismeretlen bíráló — abból állanak, hogy a hadjárat eseményeit tárgyilagosan, bő katonai ismerettel, helyes ítélettel és a czélnak eléggé megfelelő részletességgel dolgozza föl, s így tisztjeinknek valóban hasznos segéd munkát ad.”⁸¹ — Talán nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy a könyv mondanivalóját a honvédség magáévá tette. Az ismertetés tárgyilagosa, helyes ítéletű munkának mondja Breit művét, s csak azt sajnálja, hogy a függetlenségi harc egész leírása nem egyszerre jelent meg. Emellett az is komolyan figyelemreméltó, hogy ugyanez az ismertetés rendkívül negatíven nyilatkozik Gelich könyvéről, mely „végül sovány vázlattá satnyult, s az elég nagy zajjal megindult vállalat... úgy történelmi, mint katonai szempontból alig számbavehető művet eredményezett.”⁸² Még ugyanebben az évben megemlékezett a folyóirat az időközben megjelent II. kötetről is, egészen röviden azt állapítva meg, hogy ez a kötet „mindazon jeles tulajdonságokkal bír, melyeket a mű első kötete megjelenése alkalmával felsoroltunk...”⁸³ A következő évben azonban a Hadtörténelmi Közlemények megjelenése hosszabb időre abbamaradt, s így végleges, összefoglaló értékelés benne Breit könyvéről sem akkor, sem pedig annak másodszori kiadása alkalmával nem jelent meg.

Hosszasan ismertette, pontosabban: bírálta azonban a munkát a Századok 1898. évfolyamában Hegyesi Márton, számos a szabadságharcról szóló munka Görgey-párti szerzője. Az ismertetés végső eredménye elmarasztaló vélemény, de ez nagyon ravasz módon jön elő. Hegyesi a tíz oldalra terjedő ismertetés első felében módfelett dicséri Breitet, megmondván nevét és beosztását is, több helyen kiemelve annak hazafiaságát. Hosszasan ismerteti tartalmilag a művet, ilymódon bizonyítva be pártatlanságát, majd hirtelen fordulattal azt állítja, hogy az „részben felsorolt helyes ítéltézése és kiemelt jelessége daczára sem mondható... abszolút becsűnek.” Ezután azonban nem a munka valódi hibáit hozza fel, hanem így ír: „...elsősorban és főleg azért, mert Görgei tábornok iránt, az áprili hadjárat diadalkoszorúzott fővezére iránt nemcsak sok helyen elfogult, de igazságtalan is.”⁸⁴ Hegyesi itt részletesen kifejti Breit Görgey iránti elfogultságát, végül pedig több apró, jórészt Gelichre visszavezetett tévedést sorol fel, de itt sincs mindenben igaza. Mellőzve itt

⁸⁰ Napilapokban ismertették, így az Egyetértés 1884. 206. és a Függetlenség 1882. 299. s köv. számaiban.

⁸¹ HK 1897. 136. o.

⁸² U. o. 136. o.

⁸³ U. o. 643. o.

⁸⁴ Sz 1898. 640. o.

Hegyesinek Görgeyről alkotott véleményét, azt kell megállapítanunk, hogy a múlt század végén Breit és a Hadtörténelmi Közlemények a szabadságharcról tárgyilagossabban írt, mint Hegyesi s az ő bírálatát közlő Századok.

A vizsgált időszak legfőbb kérdéseire vonatkozóan Breit az eddigi tárgyalt műveknél általában világosabban foglal állást. Ő sem mondja meg, hogy az országgyűlés és a kormány Debrecenbe menetelének milyen magasabb céljai voltak, s ő is a kelleténél nagyobb fontosságot tulajdonít az 1849. január 2-i haditanács határozatainak. Kiemeli a képviselőház január 13-i ülésének jelentőségét, az ez után megindult nagyszabású szervezőmunkát, s már itt megemlíti a támadó hadműveletek előkészítését, amire többek között Klapka is felkészült Tokaj körül.⁸⁵ Nem ír azonban arról, hogy 1849 februárjában, amidőn Kossuth már sürgette az ellentámadás megindítását,⁸⁶ az addig végzett szervezőmunka eredményeként adva voltak-e már az előfeltételek egy ilyen ellentámadás megindítására.

Az előzőekkel egybevetve, Breitnél sem találunk sokkal többet 1849 hónapjainak nagyszabású szervezésére, de a munka egészében véve jóval sikerültebb s ennek következtében sokkal használhatóbb, mint Gelich összecsapott könyve, s mivel hasonló igényű és terjedelmű feldolgozás azóta sem készült, adatainak viszonylagos pontossága, áttekinthetősége és világos stílusa miatt ma is nélkülözhetetlen 1848—49 hadtörténetének tanulmányozásához, de feldolgozásához is.

Breit könyvével a sor meg is szakad. A századforduló és az első világháború között és alatt összefoglaló munka sem 1848—49 általános, sem katonai történetéről nem készült. Szekfű Gyula egyik 1924-ben megjelent cikkében fel is vetette, hogy Horváth Mihály nagy munkáján kívül összefoglaló munkaként Gracza „ötkötetes ponyvamunká”-ját lehet megemlíteni. Amikor Szekfű a 48-ról szóló munkák hiányán töprengve feleletet próbál erre fogalmazni, a kérdés nyomban hadtörténetivé válik, mert szerinte a kiegészítés után kiélezetten élő és uralkodó Kossuth-Görgey ellentét miatt a kutatók nem mertek 1848—49 történetével foglalkozni. A komoly kutató kénytelen lett volna Kossuth glóriájára némi árnyat borítva, Görgeynek juttatni némi fölényt, mondja Szekfű. „Nem vehetjük rossz néven kutatóinktól, hogy egyiknek sem volt kedve Görgey kálváriáját, Görgey dicsősége nélkül, néhány nyomtatott ív kedvéért elszervezni, senki sem ugrott be, fejest, tudománya csillogó vértetében a Jó és Gonosz közt megnyílt tátongó ürbe.” Ehhez tudományos munkaszervezetre lett volna szükség, hogy ez kiadja a szabadságharc iratanyagát. Cikkét folytatva Szekfű a továbbiakban megállapítja, hogy 1848 és 1867 ellentéte az Ausztriától elszakadással megszűnt, egyidejűleg a levéltári anyag hozzáférhetővé vált, s a Történelmi Társulat vezetője szí-

⁸⁵ Breit I. 181. s köv. o.; 216—217. o., 237. o.

⁸⁶ Breit I. 201. o.

vén viseli a korábbi tudományos mulasztások pótlását. Ez után Szekfű nagyszabású programot vázol fel, 1848—49 iratanyagának közzétételére.⁸⁷ Szekfű itt azt a kiadványprogramot ismétli meg, mely két évvel korábban a Magyar Történelmi Társulat „*Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris*” sorozatának első 48-as kötetében, a Steier Lajos által összegyűjtött és kiadott „Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezsredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról” című könyv előszavában a Történelmi Társulat már nyilvánosságra hozott.⁸⁸ A program sokat ígért, de a felszabadulás előtt Steier egy másik kétkötetes munkáján, a Károlyi Árpád által szerkesztett „Németújvári gróf Battyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöré“-n, Thimnek a szerb mozgalomról szóló háromkötetes munkáján, és több, az emigráció iratait tartalmazó kiadványon kívül más nem valósult meg belőle. Ami kimaradt: az Országos Honvédelmi Bizottmány, Kossuth kormányzósági és a honvédsereg hadművelleti iratainak kiadása fontosabb lett volna mindennél. A forradalom ilyen iratai azonban a negyedszázados ellenforradalmi rendszer idején nem kerülhettek napvilágra; e rendszer erőszakos megdöntésére volt szükség, hogy a magyar nép megismerhesse a 100 év előtti dicső forradalom és szabadságharc igaz történetét tartalmazó eredeti okmányokat.⁸⁹

A Szekfű által előterjesztett programnak egy másik fontos pontja sem valósult meg, a katonai és polgári szakemberek együttműködésével nem készült el „a magyar újkor e legtörténetibb korszakának igazi, hű képe” sem. Ilyen együttműködés a kor katonai és polgári történészei között nem alakult ki, s nyilván ez is oka annak, hogy Breit könyve után olyan összefoglalás, amely ha nem is ad többet, de legalább megüti Breit könyvének a mértékét, a felszabadulásig nem készült Magyarországon. „A magyar katona. Vitézségünk ezer éve” című díszes kiadvány „I. Ferenc József kora” címet viselő tizedik részének első fejezete „A magyar függetlenségi harc”, 110 oldalon elmondja 1848—49 főbb eseményeit, s ennyiben összefoglalásnak tekinthető. Pozitívuma, hogy kiemeli a magyar honvédség fölényét a Habsburg-hadsereggel szemben.⁹⁰ Nyomban ezután Görgeyről van egy külön rész, a legnagyobb dicséret hangján, majd néhány más vezető rövid jellemzése után rátér az eseményekre. Ezek során a Debrecenbe való átköltözésről csak utalás formájában értesülünk; a további ellenállást az osztrákok tétlensége és a január 2-i haditanács határozatai tették lehetővé; majd „február havában a magyar

⁸⁷ Szekfű Gy.: *Negyvennyolcas történetünk mai állása*. Napkelet, 1924. 6—10. sz. Az idézet a 244. o.-ról való.

⁸⁸ Steier: Beniczky. V—VI. o.

⁸⁹ 1951 és 1955 között napvilágot látott Kossuth 1848—49-ben írt műveinek négy kötete, s hamarosan megjelenik a hiányzó második kötet is; a Kossuth Emlékkönyv jelentős részben addig nem ismert levéltári anyag alapján készült; a Hadtörténelmi Intézetben befejezés előtt áll a szabadságharc katonai iratainak részletes regesztázása.

⁹⁰ A magyar katona. i. m. II. 227. o.

kormány politikai és egyéb okok miatt szükségesnek látta, hogy a császári főerők ellen döntő támadást intéztessen.⁹¹ A szerző, Berkó István ezredes tehát nem mond semmi újat az előző művekhez képest, s egyáltalán nem mutat rá arra, hogy a politikai vezetésnek és szervezésnek mi volt a szerepe az elért és általa ismertett fényes sikerekben, s hogy a hadsereg éppen jellegénél és a néppel való szoros kapcsolatánál fogva tudott győzni.

Ebben az időszakban Gyalóky Jenő és Berkó István munkássága említésreméltó 1848—49 vonatkozásában. Ők ketten számos részletkérdést világitottak meg, s ha a téma szerete nem is juttatta el őket a nép szerepének helyes felismeréséhez, s a kor hivatalos Görgey felfogása miatt Kossuthal, tehát a politikai vezetéssel szemben Görgeynek adtak igazat, — az általuk feltárt anyag ma is használható, s szempontjaik is több vonatkozásban figyelemreméltók.⁹²

Végigtekintve a felszabadulás előtti hadtörténeti irodalmat, nem találtunk egyetlen olyan munkát sem, amely az áprilisi ellentámadás megszervezésével foglalkozna; de az összefoglaló művek sem nyújtanak vázlatos vagy hozzátétőleges képet sem e szervezésről, az egyes problémákról. A centenáriumi évében, 1948-ban Debrecenben jelent meg egy gyűjteményes kötet, mely 1849 januárjától májusig öleli fel Debrecennek, mint fővárosnak a történetét. A Szabó István által szerkesztett, „A szabadságharc fővárosa Debrecen 1849 január-május” címet viselő kötet a rövid előszón kívül kilenc tanulmányt tartalmaz. Értékével a kritika nyomában a megjelenés után foglalkozott, rámutatva arra, hogy a szerzők nem beszélnek a forradalom objektív szükségszerűségéről.⁹³ Az ismertetések azonban a kiadvány pozitívumairól jóformán meg sem emlékeztek, egyedül a Társadalmi Szemlében megjelent cikk utal két helyen Varga Zoltán „A trónfosztás” című tanulmányára, amely „törekszik az osztályviszonyok feltárására”. Az ismertetések egy kalap alá veszik az összes többi tanulmányt, nem mutatva rá a köztük lévő komoly különbségekre, elsősorban a vizsgálat mélységét és a megállapításokat illetően.

A kötet legértékesebb, terjedelmében is legnagyobb a közölt tanulmányok legtöbbjéhez viszonyítva komoly tudományos színvonalat jelentő, s központinak tekinthető tanulmányát az egész kiadvány szerkesztője, Szabó István írta. Mindmáig ez az egyetlen olyan munka, amely 1849 első hónapjai történetének részletes feltárását tűzte ki célul. „A küzdelem szervezése” címnek pozitívuma az, hogy szervezésről beszél, tehát világosan meghatározza az OHB által végzett munka jellegét. A „küz-

⁹¹ U. o. 262., és 272. o.

⁹² Gyalóky Jenő elsősorban az erdélyi harcokról írt a Századokba, a Hadtörténelmi Közleményekbe és a Hadtörténelembé, Berkó István pedig a külföldi légiókról, Görgey hadműveleteiről és különféle szervezési és ellátási problémákról jelentett meg több cikket a HK-ban és a katonai folyóiratokban.

⁹³ Az 1849-es békepárt és mai ideológusai. Társadalmi Szemle 1948. dec. 823. s köv. o. és 1848 centenáriumiának magyar történeti irodalma. Sz 1948. 343—344. o.

delem" szó használata és a január elejétől május legvégéig terjedő időszak egységes tárgyalása mutatja, hogy Szabó nem látja ez öt hónapon belül a január-februári, a márciusi, az áprilisi, majd a májusi szakaszok egymástól elütő voltát. A jó százoldalas tanulmány az eseményeket és az intézkedéseket nem időrendben, hanem a következő csoportosításban tárgyalja: Az általános helyzet 1849 januárjában; a kormányzat és a közigazgatás tevékenysége; a hadseregszervezés kérdései; fegyver- és hadianyaggyártás; hadfelszerelés, egészségügy és élelmezés; végül a Tiszántúl jelentősége.

E felosztás ellen első áttekintésre nem emelhető komolyabb kifogás. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Szabó alig foglalkozik az általa tárgyalt időszak harcaival, még kevésbé katonai sikereivel. Tanulmánya elején oldalakon át ismerteti a január eleji katonai helyzet súlyosságát; a következőkben viszont még csak utalást nem találunk nála Erdély teljes felszabadítására. Perczel nagysikerű januári ellentámadására, a kápolnai csatára. Nem szerepel Tiszafüred, nem találkozunk a Vetter fővezérének körüli problémákkal, a márciusi huzavonával sem. E hiányosságok miatt a nehézségek és a leküzdésükért vívott harc részletes megrajzolása mellett a tanulmány végső kicsengése pesszimista. Vajon elegendő-e a tavaszi ellentámadásról és az ellentámadás sikeréről ez a rövidke félmondat: „Amikor... a magyar seregek a Tiszánál... támadásba indultak és csaknem Ausztria határáig előretörték...”⁹⁴ A kötet egy másik tanulmánya ugyancsak néhány sort szentel a különböző frontokon elért fényes sikereknek, de nem említi meg ezek előzményét és forrását.⁹⁵

Szabó tanulmányának legnagyobb pozitívuma abban áll, hogy 1849 elejének nehézségei ismertetése után helyesen határozza meg az adott helyzet legsürgősebb és legfontosabb feladatát, a következőképpen: „A magyar kormányzat elsősorban tehát időt kellett nyerni egyrészt a Tiszánál tervezett összpontosítás végrehajtására, majd pedig a Tiszántúlra támaszkodva a már-már veszedelmesen összezáródó ellenséges kör szétterése és az ország visszafoglalása céljából támadó hadjárat megszervezése”. Néhány oldallal hátrább elmondja azt is hogy a „debreceni szervezési munka... célhoz vezetett: néhány hónap múlva az országnak csaknem egész területéről kiszorították az ellenséges haderőket.”⁹⁶

A cél ilyen, egyetlen korábbi tanulmányban sem található világos megfogalmazása a tanulmány legnagyobb értéke. Legnagyobb hiányossága pedig éppen abban van, hogy e cél megvalósulásának ábrázolásában nem tud előrelépni a polgári történetírás korábbi eredményeihez képest. A nép szerepének hiányos, ki nem dolgozott ábrázolása, a katonai kérdések elnagyolása és kihagyása és az a tény, hogy a negatívumok el nem hallga-

⁹⁴ Szabó I.: A küzdelem szervezése. A szabadságharc fővárosa Debrecen. Debrecen 1848. 198. o.

⁹⁵ Csobán E.: A közvélemény problémái. A szabadságharc fővárosa 258. o.

⁹⁶ Szabó I. i. m. 110. és 117. o.

tása nem párosul a pozitívumok kihangsúlyozásával, — mindeme hiányosságok bizonyítják, hogy a polgári történetírás 1848—49 történetének feldolgozását érdemben már akkor sem tudta előbbrevinni, ha gazdag anyag alapján és helyes részletszempontokat felvetve dolgozott, mert nem ismerte a forradalom törvényszerűségeit, s így nem volt képes általánosító értékelésre jutni.

A marxista történetírás 1848—49 kérdéseivel elsősízbén a „Forradalom és szabadságharc“ című kötetben foglalkozott részletesen. Már idézett tanulmányában Mód Aladár megállapítja, hogy „a kormány Debrecenbe költöztetésével a forradalom új szakasza vette kezdetét“. A munka a szervezési feladatokról szólva túlmegy a korábbi megállapításokon, amikor leszögezi: „a közlekedési, ellátási, felszerelési és szervezési nehézségeknél sokkal nagyobbak voltak azok a nehézségek, melyekkel Kossuthnak és a baloldalnak a birtokososztály reakciós s az országgyűlésen egyre határozottabban fellépő elemeivel szemben politikailag kellett megküzdenie.“ Ugyancsak pozitívan kell értékelnünk az országgyűlés január 13-i határozatainak megvalósítását szolgáló intézkedések ismertetését is, beleértve a nép erőinek mozgósítását. „A nép lelkesedése és áldozatkészsége a szabadságharc sikeres folytatásának legfontosabb forrásává vált.“ Arról azonban Mód sem beszél, hogy az ellenállás szervezésére magasabb cél érdekében volt szükség, s amikor a cél megvalósulásáról ír,⁹⁷ azt a megelőző áldozatos erőfeszítésekkel nem hozza kapcsolatba.

A Kossuth születésének 150. évfordulójára megjelent „Kossuth Emlékkönyv“-ben két tanulmány foglalkozik 1849 első hónapjainak katonai vonatkozásaival: „Kossuth a Honvédelmi Bizottmány élén“, Ember Győző munkája és Balázs József — Borus József — Nagy Kálmán közösen írt tanulmánya: „Kossuth, a forradalmi honvédelem szervezője“. Ember Győző külön tárgyalja „A főváros feladásától a Függetlenségi nyilatkozatig“ terjedő időszakot, s részletesen kitér Kossuth 1849 január eleji, a harc folytatására irányuló szilárd elhatározására. Foglalkozik Ember a szervezőmunkával is, és megállapítja, hogy az 1848 utolsó hónapjaitól megindult erőfeszítések és szervezési intézkedések eredménye a tavaszi hadjárat sikere. Ezt a sikert a fegyver- és hadiagyaggyártásban, a koncentrációban, a nép mozgósításában elért eredmények hozták meg.⁹⁸

A „Kossuth, a forradalmi honvédelem védelem szervezője“ című tanulmány nem időrendben halad, s így nem tartalmaz külön fejezetet a debreceni szervezőmunkáról. Részletesen foglalkozik a Debrecenben hozott, a sereg forradalmi szellemét biztosító intézkedésekkel, a nép mozgósításával, a hadseregszervezéssel, a hadianyaggyártással, a január-februári helyzettel, majd mindezek alapján leszögezi: „A tavaszi hadjárat annak a hatalmas szervező és lelkesítő munkának volt az eredménye, melyet Kossuth Debrecenben a Honvédelmi Bizottmány élén fejtett ki...

⁹⁷ Mód A. i. m. 103., 109. és 131—132. o.

⁹⁸ Kossuth Emlékkönyv I. 264. s köv. o. 272. s köv. o.

Hatvan, Tápióbicske, Isaszeg, Vác, Nagysalló és a többi fényes győzelem elsősorban az egész magyar nép tevékeny részvételének, odaadó, lelkes támogatásának a gyümölcse...⁹⁹ A Kossuth Emlékkönyv tehát — noha külön nem foglalkozik az ellentámadás megszervezésével —, e szervezés egyes kérdéseit jóval szélesebben értelmezi és világítja meg, mint azt a polgári történetírás tette.

Hasonlóan kell értékelnünk a készülő egyetemi tankönyv 1848—49-ről szóló részét, melynek szerzője többször is használja az „ellentámadás” kifejezést, és „A további ellenállás szervezése” című alfejezet bevezetőjében megállapítja, hogy Debrecenben a Honvédelmi Bizottmány „a további ellenállás megszervezésére, a stratégiai ellentámadás szervezeti feltételeinek megteremtésére” törekedett.¹⁰⁰ E megfogalmazásban azonban nincs kellően kihangsúlyozva az ellentámadás megszervezésének elsődlegessége a további ellenállás feltételeinek biztosítása előtt és felett. Spira a következő alcímek alatt foglalkozik a szervezéssel: „A honvédsereg további fejlesztése; A hadiipar újjászervezése; A munkásság helytállása; pénzügyi nehézségek; Újabb népjóléti intézkedések; Harc a belső ellenség fokozódó tevékenysége ellen.”

Az egyetemi tankönyv elsősorban nem hadtörténeti céllal készül, mégis sokkal többet mond a tavaszi ellentámadás megszervezéséről, mint a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia számára készült, a Hadtörténelmi Intézet kiadásában megjelent „Had történelem” című jegyzet. Ez az összeállítás a hadtörténelem fogalmát túlságosan leszűkíti, mert az 1849. tavaszi ellentámadás előkészítéséről szólva kizárólag a hadsereg átszervezésével foglalkozik,¹⁰¹ s emellett súlyos tárgyi tévedéseket is tartalmaz.

Az 1849. április havában végbement ellentámadás megszervezéséről ezideig külön munka nem jelent meg, de az 1849. évi debreceni időszakra vonatkozó irodalomban sok hasznos adatot és megjegyzést találunk. Éppen ezért komolyan sajnáljuk, hogy a nagyértékű Magyar Történeti Bibliográfia megfelelő részében e szervezőmunkára alig találunk irodalmat, „A kormány és az országgyűlés Debrecenben” című pont¹⁰² nincs megfelelően átgondolva és megszerkesztve, mert a szervezésre nem tartalmaz semmiféle anyagot. Helytelen továbbá, hogy a február 24-i cibakházi ütközet és a február 26—27-i kápolnai csata a bibliográfiában „Görgey téli visszavonulása” címszó alatt szerepel, és még utalást sem találunk olyan fontos munkákra, mint például Bakó Imre: „A Magyar Állami Országos Fegyvergyár” működése 1848—49-ben Bp. 1942; ugyanakkor Szabó István: „A honvédelmi bizottmány elnöki hivatala 1849-ben” címen megjelent cikke más címszó alá került. A bibliográfia sorrakerülődő második kiadása alkalmával helyes lenne e hiányosságokon is segíteni.

⁹⁹ Kossuth Emlékkönyv I. 401. o.

¹⁰⁰ Magyarország Története i. m. II. k. Első rész, 3. folytatás 312. o.

¹⁰¹ Hadtörténelem i. m. II. 138. o.

¹⁰² Magyar Történeti Bibliográfia 1825—1867. Bp. 1950. III. 113. o.

A számbajöhető történeti irodalom e rövid áttekintése alapján világos, hogy a nagyszámú pozitívum ellenére egyetlen munkában sem domborodik ki az ellentámadás megszervezésének legfontosabb vonása. Ezt pár szóban így lehet megfogalmazni: a szabadságharc vezetői 1849 első hónapjaiban mindenekelőtt az ellentámadás megszervezése és megindítása érdekében tevékenykedtek. Harcuk előbb az ország erőforrásainak e cél szolgálatába állítására irányult, utóbb pedig az általuk a nép segítségével megszervezett ellentámadás megindulását gátló akadályok elhárítására.

Az ellentámadás megszervezése egyes kérdései historiográfiájának vizsgálatát az országgyűlés és a kormány Debrecenbe menetelét, a január 2-i haditanácsot és a főváros kiürítését tárgyaló irodalommal kell kezdenünk. Mindhárom kérdéssel legrészletesebben „A szabadságharc fővárosa Debrecen” című kötet foglalkozik. A korábbi történeti irodalmat szinte teljes egészében — noha nem kielégítő mértékben — felhasználja Módy György: „A menekültek”-ről írt tanulmányában. A Debrecenbe költözés okát Módy világosan határozza meg, míg az ugyancsak bő anyagot használó Szabó István ezt az okot a móri csatavesztésben látja.¹⁰³ Ugyanígy vélekedik korábban Görgey Arthur, Breit és Tragor Ignác, a váci tükörképintézet történetkedvelő igazgatója is. A valóság ezzel szemben az, hogy az országgyűlés és a kormány Debrecenbe költözését kimondó határozat meghozatalában a móri csatavesztésnél jóval súlyosabban esett latba Görgey hadtestének állandó visszavonulása. Madarász József szerint: „December utolsó napjaiban az ellenségnek Budapesthez közeledése, a magyar haderő folytonos hátrálása aggodalmat okozott. A képviselőház megbízta elnökét, szólítsa föl a honvédelmi bizottságot, terjeszse elő a hadsereg állását, az ország helyzetét.”¹⁰⁴ Az útra Pestől Debrecenig jól használható Módy és Szabó idézett tanulmánya. Egyik sem ír azonban megfelelően a nagy átköltözés előkészületeiről, sőt Módy — az egész kötet hangjának megfelelően — nem átalja azzal vádolni Madarász Lászlót, hogy nem gondoskodott kellő időben az útlevelek kiállításáról, hanem „már az első napon elsietett”.¹⁰⁵ Madarász valójában Pestet legkorábban január 1-én este vagy éjjel hagyta el, addig onnan irányította Csányival egyetemben az átköltözést, majd a debreceni útvonalon folytatta e tevékenységét. Madarásznak e rendkívül fontos szerepét a Kossuth Lajos

¹⁰³ Szabó I. i. m. 104. o.

¹⁰⁴ Görgey A.: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. Bp. 1911. I. 120. o.; Breit I. 180–181. o.; Tragor I.: Vác története 1848–49-ben. Vác, 1908. 71. o. Tragor rövid életrajza. Szinnyei J.: Magyar írók XIV 517–518. hasábján; Madarász J.: Emlékirataim 1831–1881. Bp. 1883. 177. o.

¹⁰⁵ Módy Gy.: i. m. 63. o. Az egész kötet Madarász-ellenességről a Sz 1948. évfolyamában az idézett kritika.

Összes Művei XIV. kötetében közzétett iratok, nemkülönben a szolnoki ferencesek Historia Domusának bejegyzése bizonyítja.¹⁰⁶

Az 1849. január 2-án megtartott haditanáccsal és a főváros kiürítésével legutóbb Barta István foglalkozott, e folyóirat hasábjain. Csányi László tevékenységére vonatkozó kutatásainak eredményei alapján Barta tisztázza a képviselőház december 31-i ülésének pontos előzményeit, foglalkozik Madarász szerepével az átköltözésben, és rendet teremt a haditanács időpontja körüli zűrzavarokban is. Barta tanulmányának legnagyobb értéke abban áll, hogy eddig ismeretlen levéltári anyag alapján fényt derít a haditanács határozataira és leleplezi Görgeynek — enyhén megfogalmazva is — kétszínű magatartását és kalandor terveit, melyek elfogadása ellen Csányi és Perczel sikertelenül bár, de körömszakadtáig küzdöttek.¹⁰⁷

Barta értékes és sok újat adó tanulmányához két kiegészítő megjegyzés: egyrészt Görgey Bécs elleni terveire, másrészt Vetter emlékirataira vonatkozóan. A Bécs elleni támadás kétségkívül kalandor tervét érdemes lenne még alaposabban megvizsgálni. Barta állítását, miszerint „Görgey a valóságban egy pillanatra sem gondolt komolyan ennek a tervnek a megvalósítására, s csak eszközül használta fel arra, hogy kivonhassa magát a kormány és Kossuth hatásköréből“ Mészáros Lászlár Emlékiratainak egyik megjegyzése is igazolja, mely szerint Görgey „kikürtölte“ a Bécs elleni támadás tervét. Barta Vetter emlékiratait — mint maga is említi¹⁰⁸ — Abafi Aigner fordításában használta. Vetter eredeti, német nyelvű szövegének holléte teljesen ismeretlen, de enélkül is megállapítottam Abafi fordításáról, hogy az rendkívül pontatlan, valószínű, hogy kihagyásokat, méginkább, hogy betoldásokat tartalmaz, az elírásokról nem is szólva. A fordítás évekkal Vetter halála után készült; Abafi üzleti leveleinek hátlapjára. A szövegben több helyütt áthúzás is található, de az ilyen részek másutt sem hasonló, sem eltérő szövegben, ill. fordításban nem jönnek többé elő.¹⁰⁹ Ilyen körülmények között Vetternek az Abafi hagyatékában fennmaradt emlékiratait mindenesetre csak fenntartásokkal használhatjuk.

1849. január elejének egyik legsúlyosabb kérdése az országgyűlés, a kormány, a bankjegynyomda és a hadiipar Tiszántúlra való áttele-

¹⁰⁶ Madarász január eleji tevékenységéről Barta I.: Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiürítése. HK 1955. 2. sz. 80., o.; Kossuth XIV. 15., 23., 27., s köv. o. A szolnoki ferencesek kéziratosa Historia Domusa a szolnoki Damjanich Múzeumban.

¹⁰⁷ Barta I. i. m. 73., 75., 82., 85. s köv. o.

¹⁰⁸ Barta I. i. m. 87–88. o.; Mészáros Lászlár Emlékiratai. Pest, 1867. II. 38. o.; Abafi—Aigner Barta i. m. 79. o. A fordítás Orsz. Széchenyi Könyvt. kéziratára Quart. Hung. 3030. sz.

¹⁰⁹ Abafi szerkesztői tevékenységére és nagyfokú pontatlanságára vö. Bisztray Gyula megjegyzéseit Sárosi Gyula kisebb költeményei prózai munkái és levelezése. Bp. 1954. 7. s köv. o.

pítése mellett a minden irányból előnyomuló császári csapatok feltartóztatása volt. Ebben a helyzetben a kormány számára kezdetben a zavartalan berendezkedést — bármennyire súlyos is e megállapítás —, nem a honvédszapatok hősie harca tette lehetővé, hanem a császári hadvezetés, elsősorban Windischgrätz főparancsnok késedelmessége és sablonos, merev hadászati elgondolásai. Nem felel meg a valóságnak az, amit Szabó István Mészáros Lázárra hivatkozva állít, hogy „jan ár hónap első felében Windischgrätz és Schlick egyidejűleg is könnyűsereggel Debrecen ellen indulhattak volna”.¹¹⁰ Ez a vélemény egyáltalán nem veszi figyelembe a császári sereg nehézségeit és fogyatékososságait, valamint a császári hadvezetés túlzott óvatosságát és félelmét a honvédseregekkel szemben. A császári seregről Szabó Istvánnak 1948-ban is ugyanaz a véleménye, mint 1850-ben a Windischgrätz-párti Szilágyi Sándornak volt. Szilágyi feldolgozásnak semmiképpen sem nevezhető az iratközlésen alig túlmenő „A magyar forradalom története 1848- és 49-ben” című munkájában nyilván személyes benyomásai, méginkább érdekei alapján a magyar sereget módfelett alábecsülve ezeket írta Windischgrätz hadairól: „a császári sereg mindennel ellátva. Öltöny elegendő, hogy a tél sanyarát könnyen tűrheték, fegyver jó, maga a sereg betanult, századok óta fennálló”. A császári hadsereg eredeti hadművelési iratai azonban, amelyek első ízben az 1851-ben megjelent és Windischgrätz személyes közreműködésével készült „Der Winter-Feldzug 1848—1849, in Ungarn” című kiadványában láttak napvilágot, egészen mást tartalmaznak. A január elején Görgey üldözésére küldött Wrbna altábornagnak január 8-án Vácot keltezett és e munkában kiadott jelentése szerint a seregnek nincs megfelelő lábbelije, sok a menetképtelen, a hámoslovak vasalatlanok. Hasonló tudósítást küldött Windischgrätznek Wyss vezérőrnagy is, az ipolysági ütközet után.¹¹¹ A magyar történetírás azonban több mint száz éven át a császári sereget e jelentések figyelembevétel nélkül jellemezte, s így erősen túlértékelte.

A magyar történetírás azt sem vette figyelembe, hogy Windischgrätz nem Görgey felvidéki hadjárata miatt nem üldözte erélyesebben Perczelt, hanem azért, mert az ideiglenesen megszállt területeken kénytelen volt erőinek jelentékeny részét hátrahagyni a lakosság féken tartására és a dunántúli partizánokkal szemben.¹¹² Windischgrätz óvatosságában ezenfelül az időjárási viszonyok és utánpótlási vonalainak túlságos elnyúltsága és sebezhetősége és közrejátszott. „Windischgrätz

¹¹⁰ Szabó I. i. m. 111. o.; Mészáros L. II. 10—11. o.

¹¹¹ Szilágyi S.: A magyar forradalom története 1848. és 49-ben. Bp. 1850. 266. és 280. o.; Der Winter-Feldzug 1848—1849 in Ungarn. (A továbbiakban Winterfeldzug). Wien, 1851. 134—135. o. Wyss jelentését Gelich említi II. 286. o., a Wrbnaét előbb, 283—284. o.

¹¹² Kossuth Emlékkönyv I. 396. és 397. o.

herceg rendszere — írja Rüstow — csapatokat különíteni ki minden világtáj felé, ha itt vagy ott egy kis szellő mozdult, teljesen hibás volt”.¹¹³ Utóbb a herceg, Perczel januári sikerei következtében visszavonta a Görgey után küldött erők túlnyomó részét is. Schlick Kassa felől támadó seregét viszont — mint arra Gelich rámutatott — „Zemplén megye és a nagyon érzékeny Szepesség magatartására” akadályozta meg Debrecen elleni előnyomulásában. Az Erdély felőli támadások lehetőségét pedig Bem sikerei ebben az időben már eleve kizárták.¹¹⁴

A januári katonai helyzet tehát minden súlyossága ellenére sem volt reménytelen. Reménytelennek az a történetírás látta, mely elfeledkezett Bem harcainak jelentőségéről, és — mint azt Mészáros Lázár vagy Szabó István munkájában láthatjuk — nem foglalkozott kielégítően Perczel januári ellentámadásának hatásával sem. Rüstow az imént idézett, Windischgrätzre nézve egyáltalán nem hízelgő véleményét éppen Perczel januári sikerei, és a császári hadvezetésnek e sikerekkel szembeni tehetetlenségének következtében alkotta meg. Az a hadtörténetírás, mely Görgey felvidéki visszavonulását oly nagyra értékelte, Perczel januári ellentámadásával kapcsolatban csak annyit jegyzett meg, hogy ez meghökkentette Windischgrätzet, és meg sem említette Bem erdélyi sikereinek jelentőségét a debreceni kormány szervezőmunkája szempontjából!¹¹⁵

E tanulmány máris terjengőssé váló keretei nem teszik lehetővé Görgey felvidéki hadjáratának részletesebb értékelését. Amikor január 6-án a dunántúli hadtest Vácról elindulva észak felé vette útját, semmi biztosíték nem volt arra, hogy a császáriak követni fogják. A feldunai hadtest egész téli hadjáratának egyetlen eredménye a mintegy 15 000 főnyi sereg együttartása lett, ehhez viszont semmi szükség nem volt a hosszú és fárasztó, öt héten át tartó menetelésre! Igazat kell adnunk Kossuthnak, ki e hadműveletet Szemeréhez intézett január 21-i levelében, „mysticus kalandjárás“-nak nevezte.¹¹⁶

A tényekkel és Kossuth ítéletével szemben az ellenforradalmi időszakban megjelent nagyobb feldolgozás, Kosáry Domokos Görgeyt, mint „egyik legnagyobb hadvezérünket” tárgyaló műve így foglal állást: „Görgey serege a téli visszavonulást kitűnően oldotta meg”. A sereg bizalma „Görgey mindenki előtt kiemelkedő vezéri egyéniségében összpontosult. Ez volt Görgey igazi arculatának felismerése”. Kosáry itt nem

¹¹³ Rüstow I. 232. o.

¹¹⁴ Gelich II. 183. o.; Bem sikereire és ezek jelentőségére Kovács E.: Bem József. Bp. 1954. 328. s. köv. o.

¹¹⁵ Breit Perczel januári harcairól szólva meg sem említi a főváros elleni támadás lehetőségeit, I. 251. o.; s hasonlóan ír Berkó is, „A magyar katona” II. 271. o. Sokkal többet ad előzőleg Rüstow I. 230. s. köv. o. és Gelich II. 289. s. köv. o.

¹¹⁶ Kossuth XIV. 180. o.

mutat rá sem a nemzetiségek részvételére a téli hadjáratban, sem pedig Guyon és a parancsnokok szerepére, az egyszerű katonák hősiességére.¹¹⁷

Görgey seregének távolléte és Perczel erőinek kezdeti gyengesége miatt, nemkülönben Mészáros Lázár január 4-i kassai veresége után a kormány Debrecenben eleinte nem érezhette magát biztonságban. A szervezőmunkát viszont haladéktalanul meg kellett kezdeni, többek között a biztonság megeremtése, az ellenség megállítására végett is. Kossuth és a Honvédelmi Bizottmány éppen ezért nem várt a helyze jobbrafordultáig, működését nem tette függővé a katonai helyzet alakulásától. Horváth Mihály e napokról szólva a helytállás érdemét elsősorban Kossuthnak tulajdonítja. Ugyanígy vélekedik később Gelich is, és hasonlóan Márki, de ő jóval mérsékeltebb hangon, belevegyítve itt is a Kossuth—Görgey problémát.¹¹⁸ A szervezési intézkedéseknél Horváth Mihály a pénz-, fegyver- és lőszergyártás megindítását, az újoncozást, az ellenséggel szembenálló seregek megerősítését, a csatavesztő Mészáros helyébe Klapka kinevezését említi, s az erkölcsi állapot megerősítését és növelését szolgáló intézkedésekről ír a legrészletesebben. Érdeme, hogy nemcsak felsorolja a Honvédelmi Bizottmány tevékenységét, hanem mindjárt megmutatja a nép áldozatkész válaszát is; a népnek az újoncozásban, adományokban, a háborús terhek vállalásában megmutakozó önfeláldozó hazaszeretét. Külön fejezetben foglalkozik a hadügy szervezésével, a legfelső irányítás és az összpontosítás megvalósítására irányuló intézkedésekkel, majd ismerteti Kossuthnak a fővezérlét körüli problémák megoldását célzó törekvéseit.¹¹⁹

Ismeretes, hogy Horváth az emigrációban milyen kevés anyag alapján volt kénytelen dolgozni.¹²⁰ Ennek ellenére a debreceni szervezésről a későbbi irodalom sem tud érdemben többet adni, hanem csak kiegészíti, a Horváth által megrajzolt képet. Gelich többet ír a honvédelmi minisztérium tevékenységéről, Szabó István részletesebben foglalkozik a kormánybiztosok szerepével vagy a hadfelszerelés problémáival,¹²¹ de a debreceni szervezés részletes története mindmáig feltáratlan. A Kossuth Emlékkönyv megfelelő részeinek és különösen a „Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén“ második része bőséges iratanyagának a figyelembevételével ma már egyre bővül a kép, de még távol áll a teljességtől.

Az irodalom elégtelensége még fokozottabban megmutakozik a nemzeti összefogás 1849 eleji állapotának és a nép szerepének a vizsgálatában. A polgári történetírás voltaképpen nem is vetette fel a nem-

¹¹⁷ Kosáry D.: A Görgey-kérdés és története. Bp. 1936. 8. és 31—32. o.; Spira i. m. (Magyarország Története) 302—303. o.

¹¹⁸ A debreceni bizonytalanságról Gelich nyomán eltulózva ír Szabó I. i. m. 116. o. Kossuthról Horváth II. 226—227. o., Gelich II. 206—207. o.; Márki MT X. k. 206. s. köv. o.

¹¹⁹ Horváth II. 227. s. köv. o.; 247. s. köv. o.; 252. s. köv. o.

¹²⁰ Márki S.: Horváth M. 271. o. Pamlényi i. m. 80—81. o.

¹²¹ Gelich II. 261. s. köv. o.; Szabó I. i. m. 127. s. köv. o. stb.

zeti összefogás kérdését. Horváth Mihály az országgyűlés és a Honvédelmi Bizottmány viszonyáról, a békepárt tevékenységéről „A debreceni belviszonyok“ címen külön fejezetben ír, de nem foglalkozik sem a békepárt mögött álló erővel, sem a békepárt tevékenységének következményeivel. A későbbi irodalomban azután e kérdések még ilyen formában sem szerepelnek többé, egészen a debreceni történészek munkájának megjelenéséig. A debreceni kötetben mindenekelőtt Szabó Istvánnak kellene foglalkoznia a kérdéssel, de az ő adataiban különben gazdag tanulmányában nem találjuk a nemzeti összefogás felvetésének még a nyomát sem. Azaz, hogy nyoma mégis van. Tanulmánya legvégén Szabó, Révai elvtárral vitatkozva kijelenti, nem „látszik igazolhatónak az a megállapítás, mintha a szabadságharc bukásának egyik döntő oka az lett volna, hogy a kormány mögül Debrecenben elmaradt volna a pesti utca hajtó forradalmi hevülete, a forradalom tömeghátvéddel rendelkező radikális balszárnya“. Szabó meg is mondja, hogy miért. „... az 1848 októberi szakítás óta a magyar 48-as szabadságmozgalom ügye merőben katonai küzdelem kérdésévé lett, sorsa tehát katonai feltételektől függött.“¹²² Magyarul ez azt jelenti, hogy a magyar forradalom kimenetelét nem a politikai harc, a haladás és a reakció küzdelme döntötte el, hanem az kizárólag katonai kérdés volt. Ilyen nyíltan még az 1934-ben megjelent „A magyar katona. Vitézségünk ezer éve“ sem fogalmazta meg a politikai vezetés elsődlegességének a tagadását.¹²³

A kötet egy másik, Csobán Endre által írt, „A közvélemény problémái“ címet viselő tanulmánya ugyancsak nem tesz említést a békepárttól vagy a politikai harcokról, és idézőjelek között nevezi „fegyelmetlen“-ségnek Görgey váci kiáltványát. Az alacsony színvonalú, tárgyi tévedéseket is tartalmazó dolgozattól nem kívánjuk számonkérni az osztályerőviszonyok részletes tárgyalását, de nem is mehetünk el szó nélkül amellet az idilli kép mellett, amelyet Csobán nemcsak megrajzol, hanem bizonyítani is próbál. Egy sort sem találunk az arisztokrácia és a magas klérus árulásáról, de van szó a „politizáló“ hadseregről, különböző „vádak“-ról, s mindennek tetejébe „a közvélemény“ kifejezés folytonos használatával Csobán azt akarja elhitetni a jámbor olvasóval, hogy 1849 első hónapjaiban a „közvélemény“ egységesen viszonyult a szabadságharchoz. Tanulmánya legvégén nem ártallja leírni, hogy „a közvélemény“ az emberi szabadság megvédése érdekében dolgozott, és hogy „ez a két tényező: Kossuth és a közvélemény volt a nemzeti küzdelemnek fő mozgató ereje.“¹²⁴

A marxista történetírás egyik legfőbb érdeme 1843—49 vonatkozásá-

¹²² Szabó jellemzően Révai elvtárs „Kossuth Lajos“ c. munkájának moszkvai kiadását idézi. I. m. 202—203. o.

¹²³ A magyar katona i. m. II. 237. o. „... a szervezésnek és a magasabbrendű vezetésnek szakértelmet követelő munkálataiba a politikai tényezőkről gyakran igen ártalmasan beavatkoztak“.

¹²⁴ Csobán E. i. m különösen a 235., 237. és 260. oldalak.

ban éppen az, hogy elsőnek világította meg mind a nemzeti egységfront kérdéseit, mind a nép szerepét. Mód Aladár már idézett „A pártharcok és a kormány politikája 1848—49-ben“ című munkájának két fejezetében is foglalkozik a debreceni időszak e kérdésével. Mód rámutat arra, hogy a birtokosztály reakciók elemeinek egyre határozottabb fellépése jelentette a legnagyobb nehézséget. A január elején az országgyűlésen megvívott küzdelemben „a nemzeti ellenállás képviselői kerültek felül s Kossuth és a Honvédelmi Bizottmány egész eréllyel fogott hozzá, hogy az országgyűlésnek a végsőkig való harcot kimondó határozata ne maradjon üres frázis.“ A megoldást a nép mozgósítása jelentette volna, de ehhez a felhívások önmagukban nem lehettek elégségesek. „A döntő kérdés tehát az volt, képes lesz-e Kossuth és a Honvédelmi Bizottmány a népfelkelés jelszavától, a népfelkelésekre kiadott utasításoktól a helyes célkitűzés gyakorlati feltételeinek a biztosításáig eljutni, képes lesz-e a forradalmi nemzeti népháború feltételeit gyakorlatban is megteremteni?“ — Ez a harc végül a jobboldal felülkerekedéséhez vezetett, amivel szemben Kossuth a Függetlenségi Nyilatkozat kimondásával sikertelenül próbálta elválni a megalkuvás útját.¹²⁵

A debreceni politikai viszonyoknak és a nemzeti egységfront állapotának részletes, modern forráskutatáson és bő levéltári anyagon alapuló rajzát találjuk Andics elvtársnőnek a Kossuth Emlékkönyvbe készült tanulmányában. Andics elvtársnő megállapítja, hogy Windischgrätz támadása a középbirtokos nemesség politikai magatartásában fordulatot idézett elő. E fordulat félreállításukban, Debrecenből való távolmaradásukban és legdöntőbben békepártivá alakulásukban nyilvánult meg. Az udvarral kölcsönös kompromisszumok alapján történő kiegyezést kereső magatartásuk alapmotívumát gazdasági kérdések, az úrbéri kártalanítás bizonytalansága és a császáriak vagyoni retorziói szabták meg, a néptől való félelmük mellett. A békepárti parlamenti tevékenysége állandóan erősödött, igyekeztek megkötni Kossuth kezét-lábát akkor midőn a baloldal a képviselőház felosztatására, Görgey félreállítására és forradalmi diktatúra megteremtésére törekedett. A nép hazaszeretete, áldozatkészsége, a belső árulókkal szemben is megnyilvánuló partizán-tevékenysége lehetőséget nyújtott arra, hogy Kossuth — bár ezt nem tette meg — rájuk támaszkodják a forradalom és szabadságharc győzelemre juttatása érdekében.¹²⁶

A népnek a debreceni időszakban játszott szerepére gyakran idézik Mészáros Lázár szavait, miszerint „a haza minden része... ritka hazafiúi áldozatkészséget“ tanúsított.¹²⁷ E szavak a debreceni hónapoknak, de az egész szabadságharcnak is a legfőbb erőforrására világítanak rá. Horváth Mihály a nép „önfeláldozási készség“-ével több he-

¹²⁵ Mód A. i. m. 103., 107., 111., 133. s köv. o.

¹²⁶ Andics E.: Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen a reformkorban és a forradalom idején. Kossuth Emlékkönyv II. 81. s köv. o.

¹²⁷ Mészáros L. i. m. II. 32. o. Kiemelés tőlem B. J.

lyen is foglalkozik, Márkinál viszont már említését sem találjuk. Ugyanez a helyzet a katonai íróknál is. Gelich ír ugyan a debreceni életről, viszonyokról, sőt a „kozmpolita hölgyvilág“-ról is, továbbá a pesti népről, említi a lakosság háborús igénybevételét, de eszébe sem jut felvetni, akár kérdés formájában is, mi volt hát az az erő, mely a debreceni hónapokat s az utánuk következő sikereket lehetővé tette. Breit és Berkó műveiről e tekintetben nincs mit mondanunk, mert náluk már a Gelich-féle utalások sem találhatók.¹²⁸

A nép forradalmi és katonai szerepéről „A szabadságharc fővárosa Debrecen“ szerzői — mint az eddigiekből is megállapítható — igen sajátos véleményt táplálnak. „A küzdelem szervezése“-ben Szabó István a nép szerepével több vonatkozásban foglalkozik. A népfelkelésről szólva nem látja az osztályharc és a honvédő harc összefüggését, másfelől a népfelkelést katonailag teljesen értéktelennek gondolja. Szerinte 1848 végén és 1849 elején a tömeges népfelkelés egyedül azért nem következett be, mert a szervezése nem volt megfelelő. Szabó István anyyira megy a nép honvédő szerepének lebecsülésében, hogy kijelenti: „a helyhez kötött, nehézkes „kaszás nép“ nem is igen tehetett volna komoly kárt a korszerű osztrák hadseregben.“ Ilyen állásfoglalás mellett azután nem véletlen, hogy Mesterházy portyázóiról, akik Szolnoktól délre hónapokig védtek a Tiszát, az egész körletben egyszer sincs említés, de nincs szó a tiszántúli megyék, elsősorban a Nagykunság többszöri, a Tiszavonal megvédését szolgáló mozgósításáról sem. A nép honvédő és honvédelmet szolgáló szerepét Szabó tehát egyáltalán nem mutatja meg, s ezen az sem változtat, amit tanulmánya végén a népről, mint „debreceni küzdelem“ egyik „hőséről“ és „alaptényezőjé“-ről néhány szóban mond. Osztályokat nem ismerő állásfoglalását világosan mutatja Mészáros Lázár emlékirataiból általa idézett rész bevezető mondata: „Dolgozott *mindenki* tehetsége szerint...“¹²⁹

Tudjuk, hogy a polgári történetírás e súlyos elmarasztalása nem oldja meg a nép szerepének ábrázolását. A marxista történetírás azonban a nép szerepének megmutatásában már lényegesen nagyobb eredményekről adhat számot, mint például a polgári történetírás bírálatát illetően. A „Kossuth Emlékkönyv“, ha nem is mentes a személyiség történeti szerepének idealizálásától, a nép szerepéről mégis többet ad, mint az egész előző történeti irodalom. A „Kossuth, a forradalmi honvédelem szervezője“ című tanulmány hangsúlyozza, hogy Kossuth minden eszközt felhasznált a vezetés és a nép szoros kapcsolatának kiépítésére és a nép tájékoztatására. Részletes adatokat közöl a nép érdekeit védő, a zaklatásokkal szemben kímélő kossuthi politika igazolására, de nem

¹²⁸ Horváth II. 247. s köv. o. 377. o. Gelich II. 229., 291. és 361. o.

¹²⁹ Szabó I. I. m. 140. és 199. ill. 201. o. Kiemelés tőlem B. J. Az sem érdektelen, hogy Szabó Oláh György: Békés vármegye 1848—1849. (Gyula 1892.) című, gyakran idézett munkájából nem idézi a január eleji szegedi a Tisza-vonal védelmezésére szolgáló népfelkelést tárgyaló részeket, a II. 154. s köv. o.-ról.

hallgatja el e politika korlátait sem. A tanulmány befejező része joggal állapítja meg: „Az 1848—49. évi forradalmi háborúban a nép kétségtelesenül nagyobb szerepet vitt, mint bármelyik előző függetlenségi harcban, de a legnagyobb belső korlátot éppen az képezte, hogy sem Kossuth, sem a forradalom és szabadságharc többi vezetője nem támaszkodott a népre kellő mértékben.”¹³⁰

A kötet egy másik, „Kossuth Lajos forradalmi szövetsége a radikális baloldallal és a népi tömegekkel” című, Spira György által írt tanulmánya elsősorban a nép szerepének bemutatására törekszik. A december—március hónapokat tárgyaló rész kiindulópontja az a megállapítás, hogy ekkor a nemzeti egységfrontot elsősorban a parasztság széles tömegeinek leszakadása fenyegette. Adatokkal bizonyítja a kossuthi, tehát a forradalmat vezető politikának helytelenségét, elégtelenségét a parasztokkal szemben. A tanulmány több vonatkozásból szól a szervezési, a nép mozgósítását, a fegyveres harcba bevonását szolgáló intézkedésekről.¹³¹ — Hiányossága mindkét tanulmánynak, hogy éppen a nép megnyerésére irányuló politika eredményeiről, a nép mozgósítását célzó törekvések népi visszhangjáról nem hoz úgyszólván semmi adatot. Történetírásunk ez adósságának mielőbbi törlesztéséhez hasznos segítséget tudnak adni a vidéki levéltárak gazdag anyagának kiaknázásával a vidéki történetkutatók.

Magyarországon módfelett szegény a gazdasági, méginkább a hadigazdasági kérdésekkel foglalkozó történeti irodalom. 1848—49 hadigazdálkodása kérdéseinek átfogó vizsgálatára mindmáig kísérlet sem történt. Éppen ezért szinte lehetetlen pontosan számbavenni azokat az óriási erőfeszítéseket, amelyek 1849 elején a Tiszántúlra korlátozódó területen az ellentámadás gazdasági feltételeinek megteremtésére mentek végbe. A szabadságharc általános történetéről szóló munkák a hadigazdaságra legfeljebb apró részletadatokat tartalmaznak. Horváth Mihály nagy munkájának egyik legsúlyosabb fogyatékosága éppen az, hogy a hadiipar kérdéseivel még alfejezetben sem foglalkozik, az egész munkában alig pár mondat van erről. Gelich egyebek között a január havi bevételket és kiadásokat, valamint a február havi kiadásokat közli. A nagyváradi berendezkedésről szólva néhány oldalon foglalkozik a fegyver- és hadianyaggyártással.¹³²

A hadi és hadfelszerelési ipar állapotára és teljesítményeire Bakó és Szabó István idézett munkái, valamint Mérei Gyula: „Magyar iparfejlődés”-ének megfelelő helyei és Farkas Lajos — Radó Géza: „Kossuth és a szabadságharc hadiipara” című, a Századokban a Kossuth évforduló alkalmából megjelent tanulmánya használhatók elsősorban, kisebb részletmunkák mellett. E munkák közül az 1942-ben disszertációként megjelent Bakó zömmel levéltári anyag alapján dolgozott. Művét gyakran

¹³⁰ Kossuth Emlékkönyv I. 301. s köv. o. és 407. o.

¹³¹ Kossuth Emlékkönyv II. 225. s köv. o.

¹³² Horváth II. 227. o.; Gelich II. 237. s köv. és 375. o., III. 217. s köv. o.

idézük az utána jövő szerzők is, így Szabó és Mérei. Bakó legnagyobb érdeme, hogy elsőnek próbálkozik általánosító számításokkal. Így például kimutatja, hogy a nagyváradi gyár lőszertermelése naponként és puszkánként egy, ágyúnként pedig 14 lövésre volt elegendő.¹³³

Szabó István tanulmányának éppen a hadiiparról szóló része a legsikerültebb. A sok részadatból nem próbálkozik ugyan általánosító számításokkal, de felhasználja a számbajöhető irodalmat, s ezzel egyrészt jó áttekintést nyújt, másrészt alapot teremt a többi kutatások számára is. Mérei a korábbi irodalomhoz viszonyítva erre a három hónapra semmi újat nem ad, egyáltalán nem ír az 1849 januárja teremtette új feltételekről és feladatokról. Farkas és Radó pedig a részletekben vesznek el, mert szinte teljesen figyelmen kívül hagyják a megelőző irodalmat.

Ha a hadigazdálkodás vonatkozásában az eddigi feldolgozások elégtelensége és nagyfokú hiányai következtében csak azt állapíthatjuk meg, hogy a munka elvégzése szinte teljes egészében hátra van, akkor a hadseregszervezésre még fokozottabban ezt kell mondanunk, jóllehet ez könnyebb feladat. Az 1848—49 évi honvédsereg szervezési kérdéseiről külön feldolgozás mindeztideig nem jelent meg. Nyilván ennek tudható be, hogy nagyfokú tisztázatlanság uralkodik egészen alapvető kérdésekben is, elsősorban a létszámviszonyok körül. Horváth, Gelich és mások adatai alapján megállapítható, hogy január folyamán a honvédszászlóaljok száma 70 fölé emelkedett, s ezeken kívül még 21 császári eredetű zászlóalj harcolt a honvédsereg soraiban.¹³⁴ A honvédség összes létszáma ennek ellenére csak körülbelül, legjobb esetben tízezres pontossággal állapítható meg; s egyáltalán nem tudjuk az egyes zászlóaljakban a puszkák számát. Hasonlóan ismeretlen a honvédség szociális összetétele, a tisztikar vonatkozásában is.

Szabó István tanulmányának a hadiiparról szóló részéhez viszonyítva a katonai szervezésről szóló része jóval kevésbé sikerült. Szabó szerint a haderő magvát a császári eredetű csapatok alkották. Ez az állítás lebecsüli a honvédcapatok politikai jelentőségét, de nem mutat rá arra sem, hogy az 1849 január eleji válságot jelentős mértékben éppen az előzőleg császári szolgálatban volt ellenforradalmi érzésű tisztek okozták, míg a honvédtisztek kitartottak. A népfelkelés katonai hasznavehetetlenségének hosszas bizonygatása mellett Szabó feltűnően keveset foglalkozik a hadkiegészítéssel, nem veszi figyelembe a meglévő szegényes irodalmat sem. Adatokkal alá nem támasztott végkövetkeztetését, hogy t. i. „a debreceni menekülésben eleinte a legnagyobb szorongatás alatt és szűkös területen körülbelül megkéttszereződött a magyar haderő“ —, semmiképpen sem lehet elfogadni. A debreceni létszámgya-

¹³³ Bakó I.: A Magyar Allami „Országos Fegyvergyár“ működése 1848—49-ben. Bp. 1942. 58. o.

¹³⁴ Horváth II. 248., Gelich II. 266., Kossuth Emlékkönyv I. 353—354. o.

rapodás — mint annakidején a „Kossuth Emlékkönyv“-ben kimutattuk — havonta mintegy tízezer fő lehetett.¹³⁵

Az ellentámadás megszervezése időszakának egyik legfontosabb kérdése a február közepétől egészen március végéig terjedő időszak. Ennek első felében Dembinski, az új fővezér hozzákezd az ellentámadás megindításához, kísérlete azonban a kápolnai csatával meghiúsul, s a következő napokban őt magát is félreállítják. A fővezérségben Vetter követi, aki ismét megkísérli az ellentámadás megindítását előbb Cibakházától, majd Tiszafüredtől. A második kísérlet sikerül is, de azt már nem Vetter irányítja. E nagyszámú probléma közül a következőkben röviden a Dembinski fővezérségére, a kápolnai csatára, a március eleji tiszafüredi napokra és a Vetter fővezérségére vonatkozó történelmi irodalmat vizsgáljuk meg.

Dembinski Magyarországra jövetelének körülményeit és fővezérré tételének okát a különböző feldolgozások nagyjából egyöntetűen mondják el. Horváth Mihály szerint Dembinski már Párizsban kikötötte, hogy a főparancsnokságot nem vállalja el, mert nem látja helyesnek egy idegen kezében. Rüstow rámutat arra, hogy képességei alatta maradtak hírnevének, s helytelen volt őt kinevezni. A Felső-Tiszánál, Görgey és Klapka seregének egyesülésekor, tehát már fővezérségének kezdetén egymásnak ellentmondó intézkedéseket adott ki.¹³⁶ Ennél sokkal lényesebbek azonban Dembinski fővezérségének politikai körülményei és főleg következményei. Horváth Mihály szerint Dembinski kinevezése elsősorban Görgey ellen irányult, Gelich szerint rosszul megválasztott időpontban.¹³⁷ Valójában nem az időpont volt rosszul megválasztva, hanem Görgey félreállítása, vagy legalább felelősségrevonása nem történt meg, ezért Kossuth megoldása félmegoldás.¹³⁸ Nem lehet azon csodálkozni, hogy ilyen körülmények között Görgey mindjárt fellépett Dembinski ellen, s a hadtestéhez intézett napiparancsában a hadtest Dembinski alá történt beosztását „lealázás“-nak nevezte! E napiparancsot a váci kiáltványt is pozitíven értékelő Márki nem átalotta a váci kiáltványnál is magasabbra értékelni.¹³⁹

Ez a napiparancs csak első láncszeme annak a lényegében ellenforradalmi tevékenységnek, melyet Görgey ettől kezdve a kormány által kinevezett főparancsnokok, Dembinski, utóbb Vetter ellen folytatott, másfél hónapon keresztül, míg végre ő maga került a főparancsnoki beosztásba. A régebbi irodalom azonban — Horváth Mihály kivételével — ezt a folyamatot nem látta meg. A tiszafüredi események leírása után Márki nyomban Görgey szerénységét emeli ki, hogy a 200,000 Ft-os

¹³⁵ Szabó I. i. m. 137. és 147. o. Kossuth Emlékkönyv I. 353. o.

¹³⁶ Horváth II. 254. o.; Rüstow I. 196. s. köv. o., 226. és 228. o.

¹³⁷ Horváth II. 278. s. köv. o.; Gelich II. 228. o.

¹³⁸ Vö. Kossuth Emlékkönyv I. 330. o. Horváth II. 279. o.

¹³⁹ A febr. 14-én kelt napiparancsot közli Görgey i. m. I. 188. o. Márki véleménye MT X. 213. o.

nemzeti jutalom, majd a gödöllői uradalom elfogadása helyett a győzelem után a vegytan tanára akar lenni a budapesti egyetemen.¹⁴⁰

Az irodalom elég bőven foglalkozik a kápolnai csatával, de néhány fontos körülmény mindmáig homályos. Kápolnánál Dembinski parancsnoksága alatt a Perczel seregtől magával vitt Kazinczy hadosztályon kívül Görgey és Klapka hadtestei harcoltak, s mindkét parancsnok ellenszenvvel viseltetett Dembinski iránt. Ehhez meg kell említeni, hogy a vezérkari főnök teendőit Bayer látta el, aki Görgey vezérkari főnöke volt.¹⁴¹ Dembinski tájékozatlansága és képességeinek hiánya mellett e tényezőket is figyelembe kell venni a csata kimenetelének és a következő napok eseményeinek elbírálásához. Kossuth Tiszafüred után így vélekedett: „Dembinski hibákat követett el, igaz, de meg kell vallanom, még nagyobb része van az eredménytelenségben a szíves közremunkálás hiányának.”¹⁴²

Kossuth véleményét elfogadhatjuk, de ki kell egészítenünk azzal, hogy ő maga ezekben a hetekben kétszer mulasztotta el a Görgey elleni kemény fellépést. Először február közepén, Görgey Kassára történt megérkezése után, amikor e fellépés Dembinski érdekében, s másodsor március elején Tiszafüreden, amikor Vetter érdekében lett volna szükséges. Tiszafüredért Görgey nem hadbíróági eljárást kapott, hanem március 9-én ő is megkapta a második osztályú katonai érdemrendet, a sikeres téli visszavonulásért.¹⁴³

Az egységes fővezérlét azonban nem valósult meg sem Vetter kinevezésével, sem Görgey kintüntetésével. Görgey, mint emlékirataiból is öccsének ez emlékiratok bővített kiadását tartalmazó munkájának adataiból kitűnik, Vetter fővezérségét is úgy fogta fel, hogy — mint Klapkának március 10-én írta — „Vetter kinevezése által lépéseink egyelőre megint meg vannak szakasztva és jó rész idő s alkalom kárba megy...”¹⁴⁴ Március legvégén, tehát három hét eltelte előtt Vetter már ideglázban megbetegedett, olyan előzmények után, melyet Gelich is furcsának talált,¹⁴⁵ s ezzel Görgey főparancsnoki kinevezése elől elhárult minden akadály. — Mindezt persze az irodalom nem ilyen folyamatosan vagy összefüggően mondja el, de Horváth Mihály alapján, Gelich és mások, sőt Görgeyék könyveinek adataival kiegészítve, így lehet rekonstruálni.

Az 1849 január eleje és március legvége közötti időszak tárgyalásának egy fontos kérdésével, a partizánharcral és előzményeivel, az ideiglenes ellenséges megszállás alá került területek lakosságának helyzetével, illetve az erről szóló történeti irodalommal még nem foglal-

¹⁴⁰ Márki MT X. 223. o.

¹⁴¹ A Kazinczy-hadosztályra Danzer A.: Dembinszky Magyarországon. Bp. 1874. 58. o. Bayer Kápolnánál id. Görgey I.: 1848 és 1849-ből. Bp. 1885. I. 253–254. o.

¹⁴² Kossuth Csányinak 1849. márc. 10. Kossuth XIV. 628. o.

¹⁴³ Horváth II. 321. o.

¹⁴⁴ Közl. id. Görgey I. m. III. 37. o.

¹⁴⁵ Gelich III. 33. o.

koztunk. Ilyen történeti irodalom valójában nincs is. A lakosság helyzetét a különböző helytörténeti munkákból hézagosan össze lehet állítani, s itt-ott előkerül egy-két adat a partizánharcra vonatkozóan is.

Az 1848—49 telén működött partizáncsapatok tevékenységét alig ismerjük, s csak egyetlen ilyen csapat harcairól maradt fenn irodalmi leírás.¹⁴⁶ Az irodalom elégtelenségének hangoztatása helyett itt inkább arra kell rámutatnunk, hogy a nép honvédő szerepének bemutatásához elengedhetetlen az 1848—49 téli partizánharcok történetének mielőbbi feldolgozása, az ország területén levő levéltári anyag felhasználásával, kiindulva abból, hogy a forradalom vezetői a népet nem tudták és nem merték tömegesen bevonni a fegyveres harcba; szűkkeblűségük miatt sem.¹⁴⁷

1848—49 történeti, közelebbről hadtörténeti irodalmának végleges értékeléséhez nyilván alaposabb, részletesebb munkára, a vélemények vitákon való tisztázására van szükség. Nem kétséges, hogy a polgári történetírás ért el bizonyos eredményeket az egyes kérdések megvilágítása terén. Ezzel szemben tény, hogy 1848—49 fő kérdései annyiban megoldottak, amennyiben ezt a marxista történetírás elvégezte. 1848—49, a polgári forradalom és a nemzeti szabadságharc hadtörténeti kérdései összefoglaló feldolgozásához véleményünk szerint szükséges:

1. A marxizmus—leninizmus elméletének tanulmányozása, különös gondot fordítva a klasszikusok katonai jellegű írásaira és megjegyzéseire, nemkülönben a marxista feldolgozásokra.

2. A megelőző irodalom eredményeinek kritikai átértékelése, e munkák időtálló, helyes adatainak felhasználása. A helytörténeti irodalom adatait, eredményeit az eddigieknél fokozottabban figyelembe kell vennünk.

3. A fővárosban és vidéken számba kell venni 1848—49 hadtörténeti vonatkozású iratanyagát. Itt a vidéki szakemberek, levéltárosok, tararok és más történetkedvelők bevonásának tág tere nyílik. Helyes lenne megvizsgálni hadtörténeti, elsősorban hadművelleti iratok kiadásának lehetőségét.

4. A tervezett nagyobb összefoglalás elkészítését meg kell előznie egyes kérdések monografikus feldolgozásának. A felszabadulás óta 1848—49 hadtörténetéről csak három munka jelent meg: Kovács Endre monográfiája és Varga Jánosnak a Jellasics elleni partizánharcokat tárgyaló könyve, majd legutóbb Márkus László Guyon életrajza. Mielőbb szükség van a hadseregszervezés kérdéseinek, nemkülönben egyes hadjáratok történetének megírására.

Ez utóbbi területen, és általában 1848—49 hadtörténetének teljes és módszeres feltárásában e folyóiratra is fontos szerep vár, a kutatások eredményeinek rendszeres közzétételében.

¹⁴⁶ Mednyánszky Sándor: A győri portyázók viszontagságai. Honvéd Album, 368.

¹⁴⁷ Andics E. i. m. Kossuth Emlékkönyv II. 114. s. köv. o. Spira i. m. Magyarország Története) 286. s. köv. o.